

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ХАРЧОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ

ЗАТВЕРДЖУЮ

Ректор, професор

Олександр ШЕВЧЕНКО

(підпис)

« 14 » травня 2026 р.

М. П. КОСТІКОВ

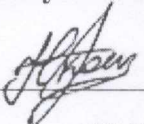
КОМП'ЮТЕРНА ЛІНГВІСТИКА

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ

для здобувачів освітнього ступеня «бакалавр»
спеціальності 122 «Комп'ютерні науки»
освітньо-професійної програми
«Інформаційні системи та штучний інтелект»
денної форми здобуття освіти

Всі цитати, цифровий та фактичний
матеріал, бібліографічні відомості
перевірені. Написання одиниць
відповідає стандартам

Підписи укладачів:

 Микола КОСТІКОВ

«14» травня 2026 р.

Реєстраційний номер електронних
методичних рекомендацій у НМВ

50.203-2026

СХВАЛЕНО
на засіданні кафедри
інформаційних технологій,
штучного інтелекту і
кібербезпеки
Протокол № 14
від 14.05.2026 р.

КИЇВ НУХТ 2026

Костіков М. П. Комп'ютерна лінгвістика [Електронний ресурс]: конспект лекцій для здобувачів освітнього ступеня «бакалавр» спеціальності 122 «Комп'ютерні науки» освітньо-професійної програми «Інформаційні системи та штучний інтелект» денної форми здобуття освіти / уклад. : М. П. Костіков. К. : НУХТ, 2026. 47 с.

Рецензент: Олена ХАРКЯНЕН, канд. техн. наук, доц. _____

Укладач: Микола КОСТІКОВ, канд. техн. наук, доц. _____

Відповідальний за випуск: Сергій ГРИБКОВ, д-р техн. наук, проф. _____

Подано в авторській редакції

© М. П. Костіков, 2026

© НУХТ, 2026

ЗМІСТ

ВСТУП	4
Лекція 1. Кодування символів. Функції опрацювання рядків	5
Лекція 2. Транслітерація та транскрипція	10
Лекція 3. Технологія Semantic Web. Робота зі словником WordNet. Аналіз семантичної подібності слів	12
Лекція 4. Відстань редагування. Перевірка правопису	21
Лекція 5. Токенізація, лематизація та розмітка за частинами мови	24
Лекція 6. Автоматичне реферування текстів і пошук логічних зв'язків	27
Лекція 7. Автоматична класифікація текстів. Сентимент-аналіз	32
Лекція 8. Ланцюги Маркова. Автоматична генерація текстів. Чатботи	37
Лекція 9. Моделі GPT та аналоги	42
Лекція 10. Робота з файлами та базами даних лінгвістичної інформації	46
РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА	47

ВСТУП

Дисципліна «Комп'ютерна лінгвістика» належить до циклу професійної підготовки фахівців у галузі комп'ютерних наук, інформаційних систем та штучного інтелекту. Вона надає здобувачам освіти уявлення про сучасні підходи комп'ютерних наук та штучного інтелекту до опрацювання текстових даних природними мовами, роботи з мовами в інформаційних системах.

Перший змістовий модуль присвячено базовим завданням автоматичного опрацювання текстів, а також семантичним мережам і визначенню семантичної подібності слів.

Другий змістовий модуль описує технології автоматичного опрацювання та генерації текстів, а також роботу з LLM і базами даних лінгвістичної інформації.

У курсі розглядаються методи комп'ютерної лінгвістики та опрацювання природної мови, аналізу текстів тощо для розв'язання конкретних прикладних завдань (транслітерація та транскрипція, автореферування, перевірка правопису, автокорекція, класифікація тексту за тематикою, генерація тексту, створення чатботів і т.д.).

Технології, що вивчаються в рамках дисципліни: мова програмування Python; бібліотеки NLTK, ChatterBot, PyMorphy та інші; середовище розроблення ПЗ JetBrains PyCharm і аналоги; технологія Semantic Web і словник WordNet; великі мовні моделі GPT і аналоги.

Знання та навички, набуті на дисципліні, можуть використовуватися при реалізації завдань опрацювання текстових та інших даних — як у професійній діяльності за фахом, так і в наукових дослідженнях.

Лекція 1. Кодування символів. Функції опрацювання рядків

Сучасні технології комп'ютерної лінгвістики, зокрема для різноманітного опрацювання текстів, передбачають використання мов програмування високого рівня, а також відповідних бібліотек і модулів для них. Необхідні засоби розроблено для багатьох об'єктно-орієнтованих і функціональних мов програмування, серед яких Python, C# та інші. Тим не менше, в останні роки одним із лідерів у галузях опрацювання природної мови та роботи зі штучним інтелектом лишається саме *Python* [6]. Для цієї мови створено цілий ряд модулів, які широко використовуються для розв'язання відповідних завдань.

Що стосується середовищ розроблення (IDE), для Python доступні різні засоби, серед яких PyCharm, PyDev, NetBeans, Visual Studio Code, IDLE тощо. В цьому курсі приклади роботи реалізовано через середовище PyCharm, розроблене компанією JetBrains. Воно має як повноцінну професійну (Professional), так і безкоштовну (Community) версії. Також є можливість використання академічних ліцензій для здобувачів при вивченні програмування та роботі над навчальними проєктами.

Для роботи з консоллю в Python використовують 2 стандартні функції — **print()** та **input()**. Перша виводить на екран довільний текст або дані інших типів, у тому числі списки, об'єкти тощо. Якщо хочемо вивести рядок, його слід узяти в одинарні або подвійні лапки. Для виведення інших типів даних іноді слід явним чином конвертувати їх у рядок через функцію **str()**. Можна також виводити будь-які змінні, їх пишуть у **print()** без лапок:

```
print('Hello, world!')
print("Another line of text")
print(str(date))
a = 1
print(a)
```

Декілька значень, навіть різних типів, можна записати в **print()** через кому, тоді вони виведуться в консоль через пробіл:

```
print('Hello', a)
# результат: Hello 1
```

Також можна використати операцію *конкатенації* — з'єднання, склеювання двох і більше рядків у один через знак «+». При цьому слід стежити, аби всі складові обов'язково мали рядковий тип даних. Натомість рядки в одинарних і подвійних лапках можуть поєднуватись без проблем. Наступні 4 рядки коду однаково виведуть те саме слово «hello»:

```
print('hello')
print("hello")
print("hell" + "o")
print("hell" + 'o')
```

Крім того, є можливість у одному операторі **print()** здійснити перенесення рядка або вставити табуляцію (відступ, зазвичай довжиною у 8 пробілів) через використання спеціальних символів — «\n» (від англ. «*new line*» — новий рядок) та «\t» («*tabulation*»):

```
print('a\tb')
print("c\nd")
```

Результат виглядатиме так:

```
a      b
c
d
```

Якщо ж нам слід вивести послідовність «\n», «\t» чи інші подібні як є, щоби вони не сприймалися інтерпретатором Python як спеціальні символи, можна скористатися дослівним виведенням рядка через префікс «r» (від англ. «*raw*» — «сирий», «необроблений»), який ставиться перед лапками:

```
print(r'w\tf')
# результат: w\tf
```

Введення можливе через функцію **input()**. При цьому її можна використати або без параметрів (тоді вона просто чекатиме на введення користувача), або з параметром рядкового типу — конкретним запитом до користувача, наприклад:

```
f = input()
h = input('Введіть значення h:')
```

Важливо, що перед функцією **input()** слід писати назву змінної, якій хочемо присвоїти результат введення користувача, інакше воно не збережеться.

Для опрацювання рядків Python має багато різних функцій. Це зокрема такі:

- **.find()** — знайти індекс першого входження підрядка;
- **.count()** — порахувати кількість входжень підрядка;
- **.replace()** — замінити один символ / підрядок на інший;
- **.split()** — розбити рядок на список підрядків за пробілами;
 - **.split('_')** — розбити за символом-розділювачем (тут — «_»);
- **.strip()** — видалити всі пробіли та відступи на початку та в кінці;
- **.lower()** — зробити всі літери малими;
- **.upper()** — зробити всі літери великими;
- **.startswith()** — чи рядок починається з символу / підрядка в дужках;
- **.endswith()** — чи рядок закінчується на символ / підрядок у дужках;
- **[m]** — взяти символ рядка за індексом **m** (починаючи з 0);
- **[-1]** — останній символ рядка (аналогічно інші від'ємні індекси);
- **[m:n]** — взяти символи з індексу **m** (включно) по **n** (не включно);
- **[m:]** — взяти символи з індексу **m** до кінця;

- **[:n]** — взяти символи з початку до індексу **n**;

Усі вищенаведені функції пишуться після назви рядка, який опрацьовуємо. Крім того, є функція **join()**, яка застосовується до списку рядків та з'єднує його в один суцільний, використовуючи довільний розділювач, наприклад:

```
text = ['a', 'b', 'c']
print(' '.join(text))
# результат: a_b_c
```

Тут слід також звернути увагу на дві типові помилки в програмуванні, яких іноді припускаються через незнання або неуважність, особливо на початку вивчення функцій роботи з рядками та іншими даними.

По-перше, аби наочно побачити результат будь-якого опрацювання рядків, його слід вивести на екран через **print()** або іншим чином. Інакше опрацювання рядка відбудеться в пам'яті комп'ютера, але його результат не буде видимим.

По-друге, якщо не присвоїти результат опрацювання рядковій змінній (новій або тій самій), він не збережеться, і на наступних кроках програми буде показуватись і опрацьовуватись той самий початковий рядок.

Для типових завдань, які використовуватимуться у програмі неодноразово, зручно створювати власні функції. В Python це робиться наступним чином:

```
def change_a_to_b(text):
    new_text = text.replace('a', 'b')
    return new_text
```

У прикладі вище функція **change_a_to_b()** бере на вхід змінну **text**, яка повинна мати рядковий тип, і опрацьовує її, замінюючи літеру «**a**» на «**b**» та зберігаючи результат у новій змінній **new_text**. Після цього новостворена змінна з результатом заміни повертається функцією назовні.

Тепер можемо викликати цю функцію та побачити її результат у консолі:

```
line = 'language'
print(change_a_to_b(line))
# результат: lbngubge
```

Дуже важливим моментом при роботі з рядковими даними та текстами у програмуванні є кодування символів. Якщо його налаштовано неправильно, то для багатьох мов, включно з українською, можливе некоректне виведення тексту або окремих літер. Наприклад, замість слова «*Привіт*» можемо побачити таке:

```
Прив?т
Прив_т
?????
—
```

Річ у тому, що базовим набором символів, який підтримується всюди ще з 1960-х років, є стандартна латинська абетка (26 літер), яка нині використовується

в англійській мові. Будь-які інші символи латинської абетки (в тому числі спеціальні німецькі, французькі, іспанські та інші літери) є додатковими відносно цього основного набору і потребують особливого кодування для коректного збереження та відображення в електронних системах. Цікаво, що буквально всі сучасні абетки європейських мов, містять принаймні декілька літер, що не входять до базової латинки. Це модифікації стандартних літер (діакритика: **ä, ö, ü, å** тощо), наголоси над ними (наприклад, у італійській: **à, ú** і т.д.) та окремі літери, яких узагалі немає у звичайній латинській абетці (ісландська мова: **ð, þ, æ**).

З кирилицею, грецькою та іншими абетками все ще складніше, адже в них набір символів повністю відрізняється від латиниці. При цьому в кирилиці теж є так звана базова абетка (на основі російської та болгарської). Тож літери інших мов (українська, білоруська, сербська, македонська, монгольська тощо), яких немає в основному наборі символів, теж можуть спричиняти труднощі при роботі з текстом. Для української це літери **г, є, і, ї**, а також іноді апостроф.

Задля розв'язання проблем із кодуванням почали створювати нові стандарти Windows та ISO, які охоплювали групи мов із подібними абетками. Одне з нових кодувань дозволяло працювати відразу з декількома центральноєвропейськими мовами, інше — зі скандинавськими мовами тощо. Проте якщо певний проєкт вимагав підтримки відразу і польської, і шведської мови (тобто з різних груп), то працювало в підсумку лише щось одне. З плином часу, глобалізацією світу, появою та поширенням інтернету ця проблема ставала все більш актуальною.

Подолати ці труднощі був покликаний стандарт Unicode, який почали розробляти в 1988 році. Кодування цієї групи стали охоплювати літери відразу багатьох абеток. Це цілий набір кодувань, серед яких UTF-7, UTF-8, UTF-16, UTF-32 та їхні варіанти. Між собою вони відрізняються кількістю байтів, що виділяються на кодування одного символу, послідовністю знаків у таблиці символів, а також правилами кодування.

Найкращим варіантом зараз є UTF-8, який підтримує не лише розширену латиницю та кирилицю, а й інші абетки, включно з ієрогліфами для східних мов, а також сучасні емоджі. Тож якщо проєкт передбачає роботу відразу з декількома різними мовами, що мають відмінні абетки, саме цей стандарт дозволить уникнути труднощів.

Щодо сумісності з UTF-8 у сучасних технологіях, то нині Python, C# та багато інших мов програмування вже відразу за замовчуванням підтримують це кодування в повному обсязі. Таким чином, їх можна без проблем використовувати для опрацювання текстових даних безліччю мов світу.

Важливо, що при програмуванні слід розрізняти 2 кодування — введення та виведення (*input / output encoding*). Якщо налаштувати лише одне з них, то з іншим усе одно можливі проблеми. Наприклад, текст правильно виводитиметься на екран, однак буде некоректно записаний до текстового файлу, бази даних тощо, і навпаки.

Для перевірки кодування зручно використовувати *панграми* — текст, який містить відразу всі літери абетки принаймні по одному разу. Панграми також застосовують для демонстрації друкованого та рукописного вигляду літер певної

абетки, для перевірки та вибору шрифтів у дизайні друкованих та електронних видань, для перевірки коректності передачі даних певною мовою тощо.

Існує багато панграм для природних мов. Однією з найпоширеніших для англійської є фраза «*The quick brown fox jumps over a lazy dog*». Саме це речення зазвичай використовують для демонстрації накреслення шрифтів латинкою.

Для української є декілька відомих варіантів, серед яких: «Гей, хлопці, не встиг — на танку ваша файна їжа знищується бурундучком», «В Бахчисарай фельд'єтер зумів одягнути ящірці жовтий капюшон!», «Жебракують філософи при танку церкви в Гадячі, ще й шатро їхнє п'яне знаємо». Як бачимо, останні дві панграми містять не лише всі літери української абетки, а й апостроф.

Запитання для самоперевірки

1. Якими є можливості сучасних мов програмування для опрацювання текстів природними мовами?
2. Які є способи виведення тексту в консоль із програми в Python?
3. Які є способи введення користувацького тексту в консоль у Python?
4. Які особливості має латинська абетка в сучасних мовах світу?
5. Які особливості має кирилична абетка в сучасних мовах світу?
6. Що таке кодування тексту? Які є сучасні види кодувань?
7. Що таке стандарт UTF-8 і які його переваги?
8. Що таке таблиці символів, як вони будуються та де застосовуються?
9. Як у коді програми налаштувати коректне кодування для кирилиці?
10. Які особливості підтримки кирилиці в різних сучасних шрифтах?
11. Що таке панграми та яке їх застосування?
12. Які є методи для визначення довжини рядка та індексація символів у рядках?
13. Які є методи для порівняння рядків між собою?
14. Яка суть і способи конкатенації рядків?
15. Як можна розбити рядки на частини?

Лекція 2. Транслітерація та транскрипція

Транслітерація використовується для передачі літер однієї мови літерами іншої на письмі. Транскрипцію натомість застосовують для передачі звучання однієї мови засобами іншої. Для транслітерації зазвичай використовують абетку іншої природної мови, а для транскрипції також існують додаткові засоби — наприклад, міжнародний фонетичний алфавіт (ІФА).

І транслітерацію, і транскрипцію застосовують:

- для запису імен та прізвищ іншомовного походження;
- при перекладі географічних назв, вказівників, мап тощо;
- для запису назв компаній, торгових марок, зокрема в рекламі;
- для навчання іноземних мов (особливо на початковому етапі);
- у мовах із двома абетками (наприклад, сербська);
- при проблемах із кодуванням абетки — наприклад, кирилиці:
 - у старій чи іноземній техніці (касові апарати, табло);
 - у веб-системах (назви сайтів та адреси електронної пошти);
 - у мобільному зв'язку (SMS латинкою можуть бути довгими);
 - у програмуванні (назви змінних, функцій).

Цікаво, що коли йдеться про географічні назви, то крім транслітерації та транскрипції також є підхід із використанням перекладу змісту з іншої мови без передачі написання чи звучання оригіналу. Існують різні погляди за та проти перекладу. З одного боку, переклад набагато ясніший для людини, яка не володіє мовою — наприклад, англomовний турист зрозуміє назву зупинки «*Railway Station*» значно краще, ніж «*Vokzalna*». З іншого боку, транслітерація «*Vokzalna*» та звукові оголошення в транспорті саме такої назви полегшать спілкування з місцевими мешканцями, які звикли до української назви «*Вокзальна*» і не завжди володіють англійською, аби зі свого боку зрозуміти варіант «*Railway Station*». У результаті в київському метрополітені зараз використовується транслітерація, а в наземному транспорті — переклад. Також на різних мапах можемо побачити як назву «*North Bridge*», так і «*Pivnichnyi Bridge*».

Важливою особливістю і транслітерації, і транскрипції є те, що вони не завжди підлягають зворотному відтворенню. Наприклад, у мові фарсі, грузинській та інших є досить подібні між собою звуки, які важко розрізнити в українській чи англійській. І в наших абетках не вистачає окремих літер, аби передати їх усі по-різному. В таких випадках дві чи більше різних літер із оригіналу доводиться передавати тією самою літерою іншої мови. Тож при зворотному відтворенні може виникнути питання, яка саме літера насправді була в початковому тексті.

Для транслітерації традиційно існують державні та інші стандарти. Щодо запису українських літер латиницею, ще в 1971 році з'явився стандарт ГОСТ, який дозволяв передавати українські імена, назви та інше. Проте він мав ряд недоліків. По-перше, була відсутня літера «г», а літера «г» за аналогією з російською передавалась як «g», що не відповідає її звучанню в українській мові. По-друге, для деяких літер використовувалась діакритика (ž, š і навіть š), що вимагає наявності спеціальної клавіатури чи додаткової розкладки, а також може

бути не зрозумілим для іншомовних людей. Крім того, така транслітерація не знімає проблем із кодуванням, які було викладено вище.

У підсумку після багатьох спроб удосконалити ці правила в 2010 році було створено та затверджено новий стандарт, який початково використовувався для офіційного запису імен і прізвищ громадян у закордонних паспортах, але відтоді фактично застосовується і для багатьох інших цілей. Він теж має свої недоліки, проте за рахунок відсутності додаткових літер (використовується лише базова латиниця, як і в англійській) немає проблем із кодуванням, а також із розумінням звучання літер — принаймні, для людей, що володіють англійською. Особливістю цього стандарту є також те, що м'який знак і апостроф не відтворюються взагалі, а для буквосполучення «зг» у правилах транслітерації є виняток: воно передається як «**zgh**», аби уникнути збігу з «**zh**», що передає українську літеру «ж».

Слід також сказати, що згідно з Цивільним кодексом України, громадяни мають право на відмінності від офіційного стандарту транслітерації при написанні своїх імен та прізвищ, зокрема через національні традиції.

Крім того, до 2010 року в Україні вже було досить багато офіційних документів, наукових публікацій тощо, де фігурувала інша транслітерація, за старими стандартами. З цієї та інших причин деякі люди залишили попередній варіант написання своїх імен та прізвищ, тож навіть зараз сучасний стандарт транслітерації використовується не у 100% випадків.

Також варто зазначити, що при перекладі офіційних документів не англійською, а іншими мовами (польською, німецькою, іспанською тощо) часом використовуються окремі правила транслітерації, що враховують особливості саме цих мов. Ці правила можуть бути затвердженими як стандарти на різних рівнях і можуть мати різні сфери застосування. Такі стандарти спрощують читання та розуміння імен, прізвищ і назв однією мовою носіями іншої. Їх можна знайти для різних пар мов у світі.

Запитання для самоперевірки

1. Що таке транслітерація? Приклади.
2. Що таке транскрипція? Приклади.
3. В чому полягають відмінності між транслітерацією і транскрипцією?
4. Історія стандартів транслітерації української мови латинською абеткою.
5. Які особливості в сучасного стандарту транслітерації (КМУ, 2010 рік)?
6. Як застосовується право на ім'я при транслітерації?
7. Які особливості програмної реалізації транслітерації?
8. Відмінності у транслітерації української мови англійською, німецькою тощо.

Лекція 3. Технологія Semantic Web. Робота зі словником WordNet.

Аналіз семантичної подібності слів

Одним із найбільш поширених інструментів мови Python для комп'ютерної лінгвістики та опрацювання природної мови є NLTK [1; 7].

NLTK [7] (від англ. *Natural Language Toolkit* — набір інструментів для природної мови) є набором бібліотек для Python, призначених для опрацювання природної мови, роботи з текстами, корпусами та іншими лексичними ресурсами, зокрема словниками тощо. Вона розробляється з 2001 року і за цей час увібрала в себе величезну кількість корисних та ефективних інструментів.

Серед розробників NLTK — такі фахівці, як Steven Bird, Ewan Klein та Edward Loper. У 2009 р. вони видали підручник із використання цієї бібліотеки — «*Natural Language Processing with Python*», який відтоді став класичним виданням щодо опрацювання природної мови в цілому. Книга містить масу наочних прикладів щодо застосування окремих методів, наявних у NLTK. Безкоштовна вебверсія цього видання з теорією та зразками коду доступна в інтернеті на офіційному сайті самої бібліотеки [1].

Аби встановити та використовувати NLTK у середовищі PyCharm, можна натиснути на пункт «*Configure Python Interpreter*» біля коліщатка налаштувань у вікні коду (праворуч згори або знизу). Далі слід обрати зі списку «*Interpreter Settings...*», і у вікні, що відкриється, клацнути на іконку «+» або натиснути Ctrl+N для завантаження нових модулів. Ввівши у полі пошуку NLTK, можна побачити цей модуль у списку, за необхідності праворуч обрати необхідну версію та встановити її, клацнувши на кнопку «*Install*». Якщо завантаження буде успішним, з'явиться зелена підсвітка, і після цього бібліотеку можна використовувати в коді.

Для посилання на NLTK слід виконати імпорт:

```
import nltk
```

Після цього можна застосовувати в коді майже всі засоби бібліотеки. Проте якщо передбачається робота з корпусами текстів чи іншими ресурсами, їх слід встановити окремо. Річ у тому, що вони не включені до комплектації самої NLTK через завеликі обсяги даних. Отже, завантажити необхідні саме Вам компоненти слід вручну, викликавши в коді наступну функцію:

```
nltk.download()
```

Після запуску такої програми має автоматично відкритись вікно «*NLTK Downloader*». У ньому через графічний інтерфейс можна обрати потрібну вкладку (збірки; корпуси; моделі; все разом) і рядки з окремими компонентами, після чого натиснути кнопку «*Download*» і встановити їх собі на комп'ютер.

Зверніть увагу, що на цьому етапі в цьому ж вікні також можна відразу обрати диск і папку, куди саме будуть завантажуватись усі ці ресурси. За замовчуванням це папка з назвою «*nltk_data*», яка створюється в корені диска C:\, D:\ або іншого доступного для програми. При виборі розташування цієї папки

майте на увазі, що деякі з корпусів є досить об'ємними, а якщо встановити все разом, то в сумі вони можуть зайняти декілька гігабайт. Тож переконайтеся, що у відповідному місці є необхідний обсяг вільного простору.

Після використання в коді команди `nltk.download()` не забудьте закоментувати або видалити її, якщо при подальших запусках програми не плануєте довантажувати інші ресурси.

Для перевірки, чи все встановилось правильно, можна провести такий тест:

```
from nltk.corpus import gutenbergl  
  
words = gutenbergl.words('chesterton-thursday.txt')  
print(len(words), 'words found')
```

Ця програма повинна видати в консоль результат на кшталт «69213 words found» — за умови, що попередньо було завантажено корпус Gutenberg із вкладки «Corpora». Вищенаведений код звертається до текстового файлу, який містить текст книги Честертон «Людина, що була Четвергом», у зазначеному корпусі, підраховує кількість слів у ньому та виводить отримане число на екран.

Отже, якщо все це пройшло успішно, надалі можна аналогічно посилатись у коді на інші корпуси та ресурси NLTK. За назвою ресурсу інтерпретатор автоматично буде знаходити розташування потрібних папок і файлів на комп'ютері, викликати та використовувати їх при виконанні програми.

Семантичні мережі, або *Semantic Web* (дослівно — «семантична павутина») є технологією, яка являє собою надбудову над звичайним World Wide Web, тобто інтернетом як всесвітньою мережею обміну даними.

Якщо звернутись до історії розвитку ІТ та мереж, то спершу було створено апаратні та програмні засоби для взаємодії комп'ютерів між собою на локальному рівні. Після цього мережі поступово розростались і згодом стали охоплювати всю земну кулю. Розширилися сфери їх застосування та зросла кількість користувачів. З'явилися вебсайти, браузері та пошукові машини.

Однак пошук інформації в інтернеті лишався досить складним завданням доти, доки це відбувалося шляхом використання класичних методів пошуку даних у текстах, а саме за повною збіжністю символічних рядків. Справді, коли стоїть загальне завдання знайти інформацію за певною темою, то доволі важко передбачити, які саме конкретні слова та формулювання буде використано в документах, що відповідають заданій тематиці.

Якщо проводити пошук за одним ключовим словом, завдання спрощується. Проте навіть одне слово може зустрічатись у текстах у різних відмінках чи інших граматичних формах, що ускладнює процес його знаходження. Крім того, існують різні варіанти написання, скорочені форми та абревіатури, а також цілі синонімічні ряди для того самого поняття. В таких випадках дослівний, буквальный пошук видаватиме лише обмежений набір результатів порівняно із зазвичай значно більшим обсягом документів, які насправді можуть бути релевантними, тобто відповідними по суті до поставленої мети пошуку.

Аби розв'язати ці проблеми, з'явилися семантичні мережі, які доповнюють дані додатковими — метаданими, що описують наявні. Головною тут є семантика,

тобто зміст, значення слів. Якщо розмітити в текстах усі слова та їхні форми саме їхніми значеннями, стає можливим пошук не за тотожністю рядків, а за суттю того, про що йдеться в цих текстах. Таким чином полегшується машинне опрацювання даних і з'являється змога видавати у відповідь на пошук не лише повні збіжності по тексту, а й усі можливі форми слів, варіації, синоніми тощо.

Однією з ключових технологій семантичних мереж є словник *WordNet*. Це лексична база даних, яка містить інформацію про семантику слів. Цей словник було розроблено саме для англійської мови, проте пізніше з'явилися спроби реалізувати щось подібне і для інших природних мов. Такі спроби мали різний успіх. Зокрема деякі дослідження щодо створення WordNet для української були започатковані в 2009 році в університеті «Львівська політехніка».

Що стосується використання оригінального WordNet для англійської, він за потреби завантажується аналогічно до інших корпусів у NLTK. Після цього можемо імпортувати та використовувати в коді всі ресурси та функції цього словника. Між іншим, одним зі зручних способів посилання на модулі в Python є створення коротких псевдонімів, як у наступному прикладі:

```
from nltk.corpus import wordnet as wn
```

Тож надалі в коді посилатимемось на WordNet саме за коротким іменем **wn**.

Словник WordNet зберігає значення слів і відношення між ними. При цьому слід пам'ятати, що слова не є тотожними їхнім семантичним значенням. І це є ключовою особливістю WordNet і подібних засобів.

Дійсно, одне й те саме слово може мати більш ніж десяток різних значень і їхніх відтінків. У цьому можна переконатися, відкривши будь-який тлумачний словник. Це стосується багатьох природних мов, зокрема й української. Скажімо, слово «коса» може означати як зачіску, так і знаряддя праці чи піщаний півострів. Такі слова називають *омонімами*, і подібних прикладів безліч.

В англійській, із якою працює WordNet, ця характеристика проявляється ще більш яскраво. Адже те саме англійське слово часто може означати навіть різні частини мови. Наприклад, «*round*» може виступати як іменником, так і прикметником, дієсловом, прислівником і навіть прийменником. Своєю чергою, «*round*» як іменник теж має декілька значень, і т.д.

Із іншого боку, бувають і протилежні ситуації, коли одне й те саме значення може бути виражене різними словами — *синонімами*. Крім того, одне слово може мати декілька альтернативних варіантів написання, скорочення тощо. Все це є різними способами запису того самого поняття, що не дозволяє нам ототожнити слово та його значення.

Як вихід із цієї ситуації, автори WordNet прийняли рішення взяти за основну одиницю у своєму словнику *синсет* (від англ. *synset* ← *synonym set* — набір синонімів). Кожен синсет охоплює всі слова-синоніми, які мають тотожне (на думку розробників WordNet) значення. Таке групування всіх синонімів у один набір дозволяє розв'язати наявну багатозначність і невідповідність між написанням слів і їхньою суттю. Синсет однозначно вказує саме на одне окреме поняття, один конкретний відтінок значення.

Скажімо, якщо взяти англійське слово «*car*», то у WordNet воно посилається відразу на декілька різних синсетів із відповідними назвами «*car.n.01*», «*car.n.02*», «*car.n.03*» тощо. Тут «*n*» означає «*noun*» — іменник (аналогічно є позначення і для інших частин мови), а далі йде порядковий номер значення. При цьому кожен синсет означає щось своє: «автомобіль», «вагон» і т.д.

Із іншого боку, на кожен із перелічених синсетів можуть посилатись і інші слова. Наприклад, до значення «*car.n.01*» («автомобіль») прив'язані також слова «*auto*», «*automobile*», «*machine*», «*motorcar*» — тобто всі, які можуть позначати те ж саме поняття (принаймні в одному зі своїх значень).

Таким чином, пріоритетним для WordNet є семантичне значення, а не написання слів. Тож саме для синсетів будується ієрархія понять, визначаються відношення між ними (батьківські та дочірні поняття, синоніми, антоніми тощо).

Витягнути всі значення слова за його написанням можна, скориставшись функцією `synsets()`:

```
car_meanings = wn.synsets('car')
```

Вищенаведений код збереже всі синсети, пов'язані зі словом «*car*», у змінну *car meanings*. У результаті там опиниться список із декількох значень. У подальшому можна проводити їх опрацювання, проходячи по списку циклом чи беручи з нього окремі значення за індексами абощо.

Звернувшись до окремого синсета за його повною назвою (на кшталт «*car.n.01*»), можна застосувати до нього наступні функції:

- `name()` — отримати назву синсета;
- `lemma_names()` — знайти назви лем (початкові форми слів) синсету;
- `definition()` — показати визначення (тлумачення) синсета;
- `examples()` — навести приклади вживання слова в цьому значенні.

До прикладу, такий код:

```
print(wn.synset('car.n.01').definition())
```

Має повернути пояснення, що саме означає слово «*car*» у першому значенні іменника («автомобіль»).

Проходити по всіх синсетах окремого слова зручно через цикли, наприклад:

```
for synset in wn.synsets('java', wn.NOUN):  
    print(synset.name() + ': ', synset.definition())
```

Такий код видасть нам назви синсетів англійського слова «*java*», кожному з нового рядка, при цьому через двокрапку буде наведено визначення (тлумачення) відповідного значення. Зверніть увагу, що тут за допомогою додаткового опціонального аргумента `wn.NOUN` ми фільтруємо синсети, беручи серед усіх можливих результатів лише значення іменників. Аналогічно можна зазначати й інші частини мови.

За результатами виконання вищенаведеної програми ми можемо довідатися, що першим у словнику WordNet іде значення «острів Ява», другим — кава з цього острова, а третім — об'єктно-орієнтована мова програмування Java. Характерно, що ці синсети мають наступні назви:

- **java.n.01**
- **coffee.n.01**
- **java.n.03**

Звідси бачимо, що у словнику відсутня назва «*java.n.02*» для другого значення — сорту кави. Натомість цей синсет перенаправляється на перше значення слова «*coffee*». Отже, на думку розробників, кава з острова Ява не є достатньо важливим поняттям сама по собі. А її відмінності від будь-якої іншої кави не настільки суттєві, аби виділяти під це поняття окремий синсет. Через це вони об'єднали друге значення «*java*» та перше значення «*coffee*» в один спільний синсет, прив'язаний до слова «*coffee*», адже для нього значення «напій» є основним, а не другим. Тим часом усі можливі сорти кави, що позначаються іншими словами (за наявності), будуть скеровані до нього.

Тим не менше, третє значення «*java*» має порядковий номер синсета 3, а не 2, оскільки друге значення вже зайняте і позначає каву. Мова програмування в цій послідовності йде третьою, через що і називається «*java.n.03*». Слід пам'ятати про цю особливість у нумерації синсетів: деякі номери можуть бути пропущені.

Наступний код може допомогти нам знайти синоніми або альтернативні варіанти написання того самого значення:

```
for synset in wn.synsets('java'):
    print(synset.lemma_names())
```

Запустивши цю програму, ми побачимо такий результат:

```
['Java']
['coffee', 'java']
['Java']
```

Тут можна звернути увагу на наступні особливості. Перш за все, острів і мова програмування не мають синонімів чи інших варіантів написання. Натомість каву позначають два слова — «*coffee*» та «*java*». Крім того, залежно від значення, слово «*java*» може писатись як із малої, так і з великої літери. Проте це не впливає на формування синсетів. І загальні, і власні назви групуються в один список значень.

Розглянемо деякі відношення між синсетами, які визначають зв'язки між ними. Це зокрема *гіпероніми* (щось більше, загальніше) та *гіпоніми* (щось менше, конкретніше). Їх можна витягнути для кожного синсета, застосувавши до нього функції **hypernoms()** і **hyponyms()** аналогічно до **lemma_names()** у прикладі вище. Результатом виконання кожної функції буде список синсетів.

Пройшовши по всіх трьох значеннях слова «*java*», отримаємо наступний результат по гіперонімах:

```
[ ]
[Synset('beverage.n.01')]
[Synset('object-oriented_programming_language.n.01')]
```

Отже, для мови Java більш загальним, родовим (батьківським) поняттям у ієрархії словника WordNet є «об'єктно-орієнтована мова програмування», а для кави — «напій». Справді, нині є багато мов ООП, серед яких Java є одним частковим випадком, тобто дочірнім поняттям. Так само є безліч напоїв, одним із прикладів яких є кава. Що ж до острова, оскільки Ява не є типом земної поверхні (на відміну від загальних слів «острів», «півострів», «материк» тощо), а просто одним конкретним островом, єдиним у своєму роді, то для нього гіперонімів не визначено взагалі. Теоретично можна було би прив'язати до слова «острів» як дочірні поняття назви всіх можливих островів на Землі, але у WordNet цього робити не стали. Натомість для слова «острів» («*island*») видовими поняттями є «бар'єрний острів» і лише кілька окремих груп островів.

Тепер візьмемо гіпоніми по трьох значеннях слова «*java*»:

```
[ ]
[Synset('cafe_au_lait.n.01'), Synset('cafe_noir.n.01'),
Synset('cafe_royale.n.01'), Synset('cappuccino.n.01'),
Synset('coffee_substitute.n.01'),
Synset('decaffeinated_coffee.n.01'), Synset('drip_coffee.n.01'),
Synset('espresso.n.01'), Synset('iced_coffee.n.01'),
Synset('instant_coffee.n.01'), Synset('irish_coffee.n.01'),
Synset('mocha.n.03'), Synset('turkish_coffee.n.01')]
[ ]
```

Результати свідчать про те, що дочірніх (видових, конкретніших) понять до острова Ява та мови програмування у WordNet не визначено, тоді як для кави є цілий ряд підвидів. Серед них — капучіно, еспreso, мока, ірландська та турецька кава тощо. З такою ієрархією можна посперечатись, однак вона відображає точку зору авторів словника. В іншому засобі відношення між цими самими поняттями могли би бути інакшими.

Загалом в ієрархії WordNet ми можемо пройти від більшості понять як униз до найбільш конкретних речей, так і вгору до найбільших абстракцій. На найвищому рівні знаходиться слово «*entity*» — «сутність», відносно якого всі інші поняття в ієрархії є видовими (прямо чи опосередковано).

Глибина в цій ієрархії визначається кількістю рівнів, які треба пройти від корінного поняття «*entity*» донизу, аби дістатися заданого. Глибину синсета можна отримати через функцію `min_depth()` — наприклад, таким чином:

```
tea = wn.synset('tea.n.01')
print('tea:', tea.min_depth())
```

Результатом для чаю («*tea*»), як і для кави («*coffee*») та інших їхніх сестринських понять буде число 6. Для підвидів кави глибина становить 7 і

більше, натомість ідучи вгору, знайдемо слово «напій» («*beverage*») із глибиною 5, їжу («*food*») зі значенням 4 і т.д. аж до слова «сутність» («*entity*»), яке має глибину 0.

Аналізуючи глибину понять і їхні родо-видові відношення між собою, можна спостерегти деякі неочевидні речі. Скажімо, слово «*juice*» («сік») у WordNet не є нащадком слова «*beverage*» («напій»), натомість відноситься до їжі загалом («*food*»). Усі ці виявлені особливості дають розуміння про суб'єктивність при класифікації понять у світі та можливість різних підходів до цього питання. Причому це проявляється навіть у межах однієї мови (в нашому випадку англійської), не кажучи про інші природні мови, в кожній із яких картину світу може бути відображено зовсім інакше.

Як ми вже побачили, при опрацюванні знань, виражених у текстовій формі, є багато нюансів, які залежать від особливостей конкретної мови та суб'єктивного погляду того, хто висловлює або інтерпретує ці знання.

Звісно, так само суб'єктивним буде і питання семантичної подібності будь-яких двох понять між собою. Тим не менше, в рамках певної визначеної ієрархії на кшталт WordNet це все ж можна спробувати обчислити математично. Для розв'язання цієї задачі ми можемо врахувати абсолютне та відносне розташування понять у ієрархії.

Є цілий ряд різних методів для визначення семантичної подібності. Проте більшість із них беруть до уваги ті самі два основні показники — спільний гіперонім для обох понять, а також глибину цих понять у ієрархічній структурі словника.

Щодо спільного гіпероніма, у WordNet для його знаходження є окрема функція — `lowest_common_hypernyms()`. Наприклад, для кави та чаю це буде:

```
coffee = wn.synset('coffee.n.01')
tea = wn.synset('tea.n.01')
print(coffee.lowest_common_hypernyms(tea))
```

Результатом буде синсет «*beverage.n.01*».

Проте не обов'язково шукати гіпероніми та обчислювати глибину ієрархії вручну. Для знаходження семантичної подібності можна також скористатися готовими функціями, вбудованими у WordNet.

Одним із найпростіших варіантів є застосування методу *Path Distance Similarity*. Його можна викликати для вищезазначених синсетів *coffee* та *tea* так:

```
print(coffee.path_similarity(tea))
```

Цей код дасть нам значення 0,333, тобто 1/3. Отже, сестринські поняття (в яких є спільний предок рівнем вище) вважаються подібними на 33%. Провівши серію експериментів, можна виявити, що предок і нащадок матимуть значення 0,5 (подібність 50%), а порівняння поняття із самим собою видасть результат 1,0 (тобто 100% подібність). Натомість беручи більш віддалені поняття, будемо отримувати все менші частки одиниці: 0,25 (1/4), 0,2 (1/5) і т.д., наближаючись до

нуля. Таким чином обчислює близькість метод *Path Distance Similarity*, який дає результати за шкалою від 0 до 1.

Ще одним популярним методом є *Wu–Palmer Similarity*, названий на честь його розробників — Жибяо Ву та Марти Палмер. Обчислити подібність із його допомогою можна наступним чином:

```
print(coffee.wup_similarity(tea))
```

Якщо за *Path Distance Similarity* для цих синсетів ми мали всього 0,333, то тут уже буде 0,888. І хоча в методі Ву—Палмер використовується та сама шкала від 0 до 1, та до уваги береться не лише покрокова близькість між поняттями, а також і їхня глибина в ієрархії. Як наслідок, і результат виходить настільки суттєво вищим для пари «кава» і «чай». Адже ці поняття самі по собі вже є доволі конкретними, а не загальними. Тож вони вважаються між собою подібнішими, ніж інші два сестринські поняття, які є абстрактнішими та розташовані в ієрархії вище. Скажімо, для понять «організм» і «жива клітина», які за *Path Distance Similarity* дають так само 0,333, за методом *Wu–Palmer Similarity* отримаємо результат 0,833 через те, що вони перебувають у WordNet кількома рівнями вище.

Наступним розглянемо метод *Leacock Chodorow Similarity*, який теж названо за прізвищами авторів — Клаудії Лікок і Мартіна Ходорова. В цьому підході так само враховується і відстань між поняттями, і їхня глибина, та спосіб обчислення кінцевого результату є відмінним. Для розрахунку значення близькості в цьому методі береться формула:

$$-\log(p/2d),$$

де p — найкоротший шлях між поняттями;

d — глибина таксономії.

Очевидно, що при таких розрахунках шкала вже не лежатиме в межах від 0 до 1. Як приклад, для тієї самої пари «кава» та «чай» результат складе 2,539. Звідси робимо висновок, що обчислення подібності можна проводити різними способами, проте результати за різними методами не є зіставними між собою через особливості розрахунків і шкал.

Серед інших підходів до визначення близькості понять можна згадати такі методи, як *Resnik Similarity*, *Jiang–Conrath Similarity*, *Lin Similarity* тощо. Всі вони мають свої формули розрахунку та дають різні результати. Крім шляху між семантичними значеннями та глибини в ієрархії, вони використовують додаткові параметри. Одним із них є показник *Information Content* — величина, що обчислюється на основі використання слів у корпусі текстів, а також має вагові множники для різних значень.

Методи визначення семантичної подібності є корисними для пошуку інформації за значенням. Це саме той інтелектуальний пошук, про який було згадано вище і який став доступним завдяки використанню семантичних мереж. Наприклад, якщо людина введе в пошуковик «транспорт», їй можуть показати не

лише документи, що містять саме це конкретне слово, а й також будь-які інші, в яких згадуються дочірні поняття: «автомобілі», «літаки», «човни» тощо.

Запитання для самоперевірки

1. Для чого призначена бібліотека NLTK та які її особливості?
2. Як завантажувати та використовувати корпуси текстів при роботі з NLTK?
3. Що таке Semantic Web і для чого призначена ця технологія?
4. Як побудований і де використовується словник WordNet?
5. Які є види лексичних відношень між словами у WordNet? Наведіть приклади.
6. Що таке синсети у WordNet та які основні дії над ними?
7. Що таке гіпоніми та гіпероніми? Наведіть приклади.
8. Що таке семантична подібність слів?
9. Що таке спільний гіперонім для 2 слів та яке його практичне застосування?
10. Які методи обчислення семантичної подібності працюють із WordNet?
11. За якими шкалами вимірюється семантична подібність?
12. У чому полягають особливості (відмінності) розрахунку семантичної подібності за різними методами?

Лекція 4. Відстань редагування. Перевірка правопису

Крім семантичної близькості, певну цінність також становить і визначення подібності слів за їхнім написанням. Це використовується вже для інших задач, зокрема для автоматичної перевірки правопису. Одним із популярних донині методів тут лишається відстань редагування («*edit distance*»). Цей термін також відомий як відстань Левенштейна — за прізвищем математика, який запропонував такий підхід у 1965 році. Згодом інший дослідник, Фредерік Дамерау, доповнив цей метод, унаслідок чого з'явилась його модифікація, відома як відстань Дамерау—Левенштейна.

Класична **відстань редагування**, або відстань власне Левенштейна, являє собою міру різниці двох рядків між собою. Вона обчислюється як мінімальна кількість операцій, необхідних для перетворення одного рядка на інший. При цьому допускаються такі операції, як:

- вставка символу;
- видалення символу;
- заміна одного символу на інший.

Щодо модифікації Дамерау, в його версії за одну операцію вважається також перестановка (зміна послідовності двох сусідніх символів). У класичній відстані Левенштейна для цього вимагалось би 2 операції заміни або 1 видалення + 1 вставка.

Застосування відстані редагування може бути корисним у таких сферах:

- виправлення помилок у тексті:
 - для перевірки правопису;
 - для коригування OCR (сканованих / сфотографованих текстів);
- порівняння послідовностей символів:
 - для версій текстів, програмного коду тощо;
 - для послідовностей ланцюжків у біології (ДНК, РНК і т.д.);
- запобігання шахрайству (пошук фейкових торгових марок і адрес);
- оцінювання взаємної зрозумілості подібних мов.

Слід також зауважити, що перевірка правопису потрібна в багатьох сферах життя, а помилки в написанні слів можуть бути спричинені цілим рядом чинників. Крім очевидних проблем із технічними одруками та неграмотністю, такі помилки можуть бути викликані особливостями окремої мови і специфікою самих текстів. Зокрема є мови, в яких правила читання літер є досить простими й однозначними. Завдяки цьому написання слів не викликає серйозних труднощів навіть у тих, хто лише починає вивчати мову. Натомість у інших мовах зі складним правописом деякі питання є проблематичними навіть для носіїв. Тож залежно від конкретної мови актуальність перевірки написання слів може бути дещо вищою або нижчою.

Крім того, незалежно від мови, особливі труднощі традиційно викликають власні назви та імена. Можна згадати чимало відомих людей, наприклад, у США, які мали походження з інших країн і відповідно слов'янські, німецькі, французькі та інші прізвища. З плином часу ті самі прізвища, які раніше читалися за правилами мов оригіналу, стали вимовлятися ближче до правил англійської. Таким чином Палагнюк став «Поланіком», Ваховські — «Вачовськими»,

Маслов — «Маслоу», Хомський — «Чомскі» тощо. Тим не менше, в офіційних документах зберігається початкове написання імен та прізвищ, через що для них немає однозначної відповідності між літерами та звуками. Натомість є безліч варіантів, як той самий звук може бути записаний літерами. Це може викликати додаткові труднощі при збереженні, пошуку та опрацюванні текстових даних.

Перейдемо до технічної реалізації обрахунку відстані редагування. Якщо маємо рядок X довжиною n символів і рядок Y довжиною m символів, то відстань редагування між ними $D(n, m)$ можна обчислити покроково, щоразу при відмінностях додаючи 1 за кожен необхідну операцію, описану вище. Для крайніх випадків, коли один із рядків є порожнім, $D(n, m) = m$ (якщо порожнім є X) або $D(n, m) = n$ (якщо порожнім є Y).

Розрахувавши відстань редагування для англійських слів «*elephant*» («слон») і «*relevant*» («відповідний»), можемо отримати значення 3. Справді, для перетворення одного рядка на інший чи навпаки мінімально знадобиться три операції. Наприклад, видалити зі слова «*relevant*» першу літеру r , замінити v на p , а далі вставити літеру h . Така відстань для двох слів по 8 літер кожне є відносно невеликою. І пишуться, і читаються вони досить схоже.

Очевидно, що якби ми порівняли цю пару слів за їхніми семантичними значеннями, подібність була би значно меншою, адже це різні частини мови, які позначають зовсім різні поняття. Тим не менше, саме близькість за написанням є визначальною для перевірки правопису, коли у разі орфографічної помилки чи випадкового одруку ми можемо знайти подібні слова для заміни неправильного.

Станом на сьогодні відстань Левенштейна та Дамерау—Левенштейна не є єдиним наявним методом для визначення подібності написання слів. Серед альтернатив можна також згадати наступні:

- *Needleman–Wunch*;
- *Smith–Waterman*;
- *Monge–Elkan*;
- *Jaro*;
- *Jaro–Winkler*.

Якщо порівняти їхню ефективність, побачимо, що нині всі вони дають кращі результати за класичний метод Левенштейна. Проте його доволі часто використовують і досі, оскільки його перевагами є простота реалізації алгоритму та висока ефективність для коротких рядків. Тим не менше, значним недоліком цього методу є складність обчислення, що приблизно дорівнює добутку довжин двох рядків. Таким чином, доцільно використовувати відстань Левенштейна і Дамерау—Левенштейна для випадків, коли порівнювані рядки є короткими — наприклад, для окремих слів, а не довгих текстів.

Розглянемо приклад практичного застосування відстані редагування для перевірки правопису. Поставимо задачу наступним чином:

- користувач вводить певний текст;
- програма має перевірити кожне слово на наявність у її словнику;
- якщо такого слова немає, треба підібрати зі словника N найближчих (найбільш подібних) слів, аби запропонувати їх на заміну.

Перш за все, нам буде потрібен словник із еталонними словами, які система визначатиме як написані правильно. Далі ми будемо попарно порівнювати слово, введене користувачем, із усіма словами, наявними в нашому словнику. Для кожної пари будемо розраховувати відстань редагування.

Якщо для якоїсь пари отримаємо значення 0, це означатиме, що введене слово наявне у словнику, тож ми можемо його прийняти та йти далі. Якщо ж відстань 0 відсутня, нам слід відсортувати отримані значення відстаней за зростанням. Слова, що матимуть відстань 1 від введеного користувачем, будуть найближчими до нього, адже вимагатимуть лише однієї операції для приведення некоректного (згідно зі словником) слова до еталону. Слова з відстанню 2 будуть менш імовірними претендентами на заміну, і т.д. Якщо ми маємо видати користувачам 3, 5 чи будь-яку іншу кількість пропозицій щодо потенційної заміни неправильного слова на правильне, обмежимо відсортований список претендентів саме цією кількістю.

Можемо перевірити описаний підхід, узявши словник із 1000 найчастіше вживаних слів англійської мови. Це досить небагато, проте в ньому вже будуть міститися такі слова, як «*they*», «*them*», «*their*», «*there*» тощо. Отже, якщо користувач введе щось із цього списку, його слово буде знайдено. Натомість якщо буде введено щось на кшталт «*theire*», результатом підбору 5 найбільш імовірних варіантів на заміну буде такий список слів і їхніх відстаней редагування:

- *their* (1);
- *there* (1);
- *here* (2);
- *these* (2);
- *third* (2).

Як бачимо, чим більше ми віддаляємось від введеного слова, тим менш правдоподібним стає припущення про те, що людина помилилась при наборі тексту та насправді хотіла ввести слова з відстанню редагування 2, 3, і т.д. Тож, можливо, слід обмежувати пропозиції (підказки) не просто певною кількістю варіантів, а саме деяким значенням відстані редагування — скажімо, не більше 1 або 2.

Запитання для самоперевірки

1. Що таке відстань редагування (Левенштейна) і Дамерау — Левенштейна?
2. Які сфери практичного застосування відстані редагування?
3. Які переваги та недоліки підходу до обчислення подібності слів через відстань редагування?
4. Якими є альтернативи до методів Левенштейна і Дамерау — Левенштейна та в чому полягають їхні особливості?
5. Як застосовується відстань редагування при перевірці правопису?

Лекція 5. Токенізація, лематизація та розмітка за частинами мови

Токенізація — це процес розбиття тексту на складові частини, зазвичай слова або речення. Слід зауважити, що для поділу на слова можна скористатись також функцією **.split()**. Однак вона лише розбиває текст за пробілами, при цьому розділові знаки лишаються поруч зі словами, після яких вони йдуть.

Натомість токенизатор відділяє знаки пунктуації від слів. Тим не менше, він вважає їх рівноцінними токенами (елементами) до слів. Тож якщо вам не треба аналізувати та рахувати місця та кількість входжень розділових знаків, то надалі їх слід видалити з отриманого списку токенів.

Для токенизації текстів англійською мовою використовують бібліотеку **tokenize**, натомість для української є аналог **tokenize_uk**. На відміну від оригіналу, ця версія підтримує наголоси та апострофи, правильна робота з якими суттєва для українських текстів.

Три основні функції цієї бібліотеки для аналізу тексту:

- **tokenize_words()** — формує список слів і розділових знаків;
- **tokenize_sents()** — список речень;
- **tokenize_text()** — список абзаців.

При цьому остання згадана функція не просто ділить текст на абзаци, а формує трирівневий список: кожен із абзаців у списку містить список речень, а кожне речення містить список слів. І це досить зручний підхід для розбору прозових текстів, однак слід пам'ятати, що у випадку поезії початок речення може бути в одному рядку, а продовження та закінчення — в наступних. У таких випадках вищенаведене розбиття працюватиме не зовсім коректно, адже межі абзаців визначаються за перенесенням рядка, а підписки з реченнями не можуть вийти за рамки абзацу.

Лематизація — це процес приведення слів до початкових форм (лем). Для іменника це зазвичай називний відмінок однини («Хто? Що?»), для дієслова — інфінітив («Що робити?») тощо. Лематизацію часто застосовують на наступному етапі після токенизації, коли слова виділено як окремі елементи, і тепер їх можна опрацьовувати по одному.

Приклад лематизації для англійської мови: речення «*The boy's cars are different colors*» може перетворитися на список лем «*the boy car be differ color*». Як видно, артикль не змінився, присвійну форму іменника приведено до звичайної, дієслово «*are*» перетворено на інфінітив, множину «*colors*» замінено на однину, а прикметник «*different*» навіть перейшов у споріднене дієслово «*differ*», тобто іншу частину мови.

Для лематизації можна використовувати бібліотеку **PyMorph** і відповідники з підтримкою української мови **pymorphy2** чи **pymorphy3**. При їх встановленні важливо також довантажити модуль **pymorphy2-dicts-uk** (або **pymorphy3-dicts-uk** відповідно) для забезпечення роботи саме з українськими словниками.

Розмітка за частинами мови (англ. *part of speech tagging*) — це процес граматичного розбору тексту, при якому кожному слову присвоюється відповідна мітка (до якої частини мови воно належить). Це важливий етап аналізу текстів, і він так само вимагає спеціальних бібліотек чи модулів для кожної мови.

Для розмітки українських текстів за частинами мови так само можна скористатися згаданими *pymorphy2* та *pymorphy3*. Розглянемо приклад коду:

```
import pymorphy2
import pymorphy2_dicts_uk
morph = pymorphy2.MorphAnalyzer(lang='uk')
result = morph.parse('ніс')
print(result)
```

Після запуску така програма проведе відразу і лематизацію, і розмітку тексту за частинами мови. В результаті ми побачимо в консолі список із трьох можливих варіантів розбору українського слова «ніс»:

- ніс як орган чуття (іменник, чоловічий рід, називний відм. однини);
- те саме слово, але у формі знахідного відмінку («Кого? Що?»);
- форма дієслова «нести» (минулий час, чол. рід — «Що робив?»).

Таким чином, деякі слова можуть набувати однакових форм у різних граматичних значеннях (граматична омонімія), а також збігатися із зовсім іншими словами за написанням. У підсумку це призводить до проблеми неоднозначності граматичного розбору. І в багатьох випадках ми отримаємо два чи більше варіантів.

Важливо також, що формат виведення цих варіантів за замовчуванням буде в один рядок і з багатьма параметрами через кому, що не дуже легко для сприйняття. Тож можна зробити результати більш читабельними, звертаючись до окремих тегів (міток), які нас цікавлять саме зараз, приблизно таким чином:

```
result = morph.parse('ніс')
nf = result[0].normal_form
tag = result[0].tag
print(nf)
print(tag)
```

У цьому випадку взяли не всі результати разом, а лише перший (індекс 0), при цьому витягнули з нього початкову форму (атрибут **normal_form**) і мітки (**tag**). Результат може виглядати так:

```
нести
VERB,impf masc,past
```

Але навіть цей розбір можна ще деталізувати, розбивши мітки **tag** на окремі частини і звернувшись до них напряду, наприклад: **tag.POS**, **tag.animacy** тощо. Ось перелік таких складових **tag**:

- POS — частина мови;
- animacy — живість (істота, неістота);
- aspect — вид (доконаний, недоконаний);
- case — відмінок;
- gender — рід;

- involvement — залученість;
- mood — спосіб (дійсний, наказовий, умовний);
- number — число;
- person — особа;
- tense — час;
- transitivity — перехідність;
- voice — стан (активний, пасивний).

Запитання для самоперевірки

1. Що таке токенизація? Чим вона відмінна від поділу тексту за пробілами?
2. Які бувають види токенизації та чим вони відрізняються?
3. В чому характерні особливості токенизації прозового та поетичного тексту?
4. Що таке лематизація та як вона працює?
5. Що таке розмітка за частинами мови та як її проводять для різних мов?
6. Які бувають типові труднощі при визначенні лемми та частини мови слова?
7. Які мітки можна отримати при граматичному розборі слова?
8. Які бібліотеки Python працюють із англійською мовою, а які — з українською?

Лекція 6. Автоматичне реферування текстів і пошук логічних зв'язків

Реферування та анотування текстів використовуються для їх скорочення та опису.

Реферат — це текст із одного чи багатьох джерел, у якому виклад зазвичай ведеться від першої особи (як і в оригінальних текстах). Обсяг реферату, залежно від мети укладання, може складати від 1–2 і до кількох десятків сторінок, але це завжди стислий, скорочений варіант відносно оригіналу. Реферат створюється для швидшого ознайомлення читачів (або слухачів) зі змістом об'ємного джерела чи ряду джерел із певної теми.

Анотація натомість зазвичай має обсяг від пари абзаців до 1–2 сторінок. Вона відрізняється від реферату тим, що подає інформацію ще більш стисло, часто пишеться від третьої особи (наприклад, «автор описує...»), а також може містити метадані — опис кількісних і якісних характеристик тексту (кількість сторінок чи аркушів, таблиць, зображень, додатків, джерел). У більшості випадків анотація також містить ключові слова, іноді — додаткову інформацію про автора роботи.

Анотація є обов'язковою для більшості наукових досліджень і академічних робіт (статті, тези доповідей, дисертації, дипломні та курсові роботи), має чітко визначену структуру та послідовність і укладається згідно з офіційними вимогами до оформлення. Анотації також розміщуються разом із текстом оригіналу в наукових репозиторіях та індексуються для автоматичного пошуку за ключовими словами. Для наукових статей анотація часто наявна не лише мовою оригіналу тексту, а й іншими (наприклад, англійською). Крім того, анотація може бути вільно доступною для перегляду навіть у статтях, повні тексти яких є закритими (розміщеними в платних журналах).

Для автоматичного реферування нині можна використати різні технології та підходи. Розглянемо один із них, який скорочуватиме текст шляхом ранжування речень першоджерела за їхньою важливістю (значимістю в тексті). Більш значущі речення будуть залишені в рефераті у своєму оригінальному вигляді. Натомість ті, які не сильно стосуються теми, будуть відфільтровані та не потраплять у реферат.

Загальний алгоритм такого підходу складається з наступних 5 кроків.

1. Обчислення частотності всіх слів у початковому тексті.
2. Токенізація тексту з розбиттям на речення.
3. Оцінювання речень за важливістю.
4. Визначення порогу, за яким речення будуть фільтруватись.
5. Власне генерація реферату за заданими попередньо даними.

Для реалізації першого кроку код може бути приблизно таким:

```
from nltk import word_tokenize
from nltk.corpus import stopwords
from nltk.stem import PorterStemmer

def freq_table(text_string) -> dict:
    stopWords = set(stopwords.words('english'))
    words = word_tokenize(text_string)
```

```

ps = PorterStemmer()
fr_table = dict()
for word in words:
    word = ps.stem(word)
    if word in stopWords:
        continue
    if word in fr_table:
        fr_table[word] += 1
    else:
        fr_table[word] = 1
return fr_table

```

У цьому зразку було застосовано вже згадану вище токенізацію тексту за словами, а також так звані стоп-слова та стемер Портера для англійської мови.

Стоп-слова — це список слів, які не несуть особливого значення в тексті (артиклі, займенники, допоміжні дієслова тощо), тож їх бажано відфільтрувати, лишивши тільки суттєві слова, дотичні до теми. Списки стоп-слів розробляються для різних мов, і для англійської (як у нашому прикладі) можна скористатись відповідним набором **stopwords** із корпусів бібліотеки NLTK.

Що ж до **стемера** (від англ. *stem* — основа слова) — це інструмент, який зводить усі похідні слова та словоформи з різними закінченнями (незалежно від частини мови) до однієї основи чи псевдооснови. Завдяки цьому механізму можна обчислити, скільки всього разів згадується якесь поняття та його похідні в тексті, навіть якщо вони зустрічаються в різних формах. Наприклад, усі входження слів *know*, *knows*, *known*, *knowing*, *knowledge* тощо будуть накопичені та зараховані до однієї основи — *know*. Це більш примітивний підхід, ніж семантичний аналіз, однак він дозволяє досягти прийнятних результатів простіше та швидше.

Викличемо вищенаведену функцію *freq_table()* і проаналізуємо результати опрацювання нею простого тестового речення: «*How do you do, miss Cockatoo?*»

```

test_text = 'How do you do, miss Cockatoo?'
print(freq_table(test_text))

```

Словник, згенерований функцією для цього речення, виглядатиме так:

```
{'cockatoo': 1, 'miss': 1, ',': 1, '?': 1}
```

На цьому прикладі можна помітити такі особливості застосованого підходу:

- усі слова автоматично зведені до малої літери, аби позиція на початку чи в середині речення не впливали на підрахунки;
- слова *how*, *do*, *you* були вилучені, оскільки всі вони перебувають у списку стоп-слів. Як бачимо, часом таких слів у реченні може бути більше, ніж суттєвих;
- поряд зі словами до словника додалися також розділові знаки, адже після токенізації ми не очистили від них отриманий список токенів.

Звісно, чим довшим буде вхідний текст, тим об'ємнішим і змістовнішим буде словник, повернутий цією функцією. Надалі для тестів використовуватимемо

текст обсягом приблизно в 1 сторінку, а саме фрагмент (перші три абзаци) есе про мирні наміри роботів, написаного моделлю GPT-3 у 2020 році [9].

Розглянемо реалізацію другого кроку. Приклад коду:

```
from nltk import sent_tokenize

print(sent_tokenize(test_text))
```

Тут ми знову застосовуємо токенизацію до того ж тексту, однак тепер це вже токенизація за реченнями — **sent_tokenize()**. Вона ділить текст на окремі речення, що потрібно нам для подальшого їх оцінювання, фільтрування та генерації з них реферату. Функція повертає Python-список із рядків-речень.

Можливий код для третього кроку:

```
def score_sentences(sentences, freq_table) -> dict:
    sent_value = dict()
    for sent in sentences:
        word_count_in_sentence = (len(word_tokenize(sent)))
        for wordValue in freq_table:
            if wordValue in sent.lower():
                if sent[:15] in sent_value:
                    sent_value[sent[:15]] += freq_table[wordValue]
                else:
                    sent_value[sent[:15]] = freq_table[wordValue]
        sent_value[sent[:15]] = sent_value[sent[:15]] /
            word_count_in_sentence

    return sent_value
```

Ця функція бере на вхід список речень із другого кроку та частотний словник із першого кроку. Після цього вона створює словник, де кожному реченню тексту відповідає числове значення. Воно обчислюється шляхом додання частот слів, що входять до речення. Таким чином, якщо в деякому реченні йдеться про щось дійсно суттєве, дотичне до основної теми тексту, то ці слова з високими значеннями підвищать і загальну оцінку речення.

Варто зазначити, що оскільки на першому кроці ми не додавали до словника стоп-слова, то і при зустрічі в реченні вони будуть пропущені й не додадуть жодних балів до його оцінки.

Ще один суттєвий момент полягає в тому, що у вищенаведеному коді при аналізі та збереженні речень вони беруться не повністю, а усікаються до перших 15 символів. Звісно, це може спричинити певні неточності, якщо різні речення матимуть схожий початок у цьому діапазоні. Проте завдяки подібному усіченню заощаджується пам'ять, і ми не перевантажуємо її надлишковою інформацією.

Нарешті, також важливо не просто обчислювати сумарну кількість балів по кожному реченню, а й також враховувати його загальну довжину. Справді, якщо речення міститиме не надто суттєві слова, проте буде дуже довгим, то завдяки лиш одній своїй довжині воно зможе перевершити інші речення, ключові для тексту, проте короткі. Тож для уникнення таких ситуацій проводиться процедура

нормалізації: після підрахунку суми балів ця оцінка ділиться на довжину речення у словах. Отримане таким чином середнє арифметичне об'єктивніше відображає справжню цінність речення відносно тексту в цілому.

Якщо наш тестовий текст називається *test_text*, то його послідовне опрацювання через описані функції кроків 1–3 може виглядати так:

```
ft = freq_table(test_text)
s = sent_tokenize(test_text)
sv = score_sentences(s, ft)
print(sv)
```

У результаті виклику *score_sentences()* маємо словник, де речення можуть мати оцінки, наприклад: 1,647; 2,118; 2,666; 2,875; 3,857; 4,0; 6,333 тощо. Залежно від довжини речень, наповнення тексту та розподілу частоти вживання окремих слів у ньому значення та їхній діапазон можуть бути дуже різними. Якщо в одному документі оцінки лежатимуть у межах від 1,6 до 6,3, то в іншому це може бути від 2,5 до 13 і т. д. Також буває так, що переважно оцінки низькі, але є пара речень із дуже високими значеннями, і навпаки. Тож сама по собі окрема оцінка речення нічого не говорить: для одного тексту цей бал може бути найвищим, а для іншого — середнім чи навіть дуже низьким.

Тим не менше, на четвертому кроці нам необхідно визначитися з порогом, за яким ми будемо лишати чи викидати речення з тексту при створенні реферату. Найпростішим шляхом буде обчислити середнє арифметичне, яке дозволить нам скоротити обсяг заданого тексту приблизно вдвічі, а для більшого чи меншого стиснення вже рухатись від отриманого середнього значення.

Як уже було зазначено, речення можуть мати певний переки́с, і середнє арифметичне не завжди гарантує, що рівно половина речень матимуть нижчі та вищі бали. Однак це дає нам принаймні деяке наближення до поділу навпіл.

Зразок коду для цього кроку алгоритму:

```
def avg_score(sent_values) -> float:
    sum = 0
    for entry in sent_values:
        sum += sent_values[entry]
    average = sum / len(sent_values)
    return average

avg = avg_score(sv)
print(avg)
```

Тут ми створили функцію, яка обчислює середнє арифметичне, і викликали її, задавши на вхід змінну *sv*, яка містить словник — результати оцінювання речень із третього кроку. В нашому випадку оцінки лежали в межах від 1,0 до 6,3, і середнє арифметичне в підсумку склало 2,8.

І тепер нарешті можна перейти до п'ятого кроку — генерування власне реферату. Для цього скористаємось таким кодом:

```
def summary(sentences, s_values, threshold):
    summary = ''
    for s in sentences:
        if s[:15] in s_values and s_values[s[:15]] > (threshold):
            summary += ' ' + s
    return summary

summ = summary(s, sv, avg)
print(summ)
```

Тут функція *summary()* бере список речень із кроку 2, їхні оцінки з кроку 3 і поріг із кроку 4. Далі вона створює символьний рядок і наповнює його реченнями з оригінального тексту. Якщо оцінка речення перевищує заданий поріг (*threshold*), то воно додається до реферату, в іншому ж випадку пропускається. При цьому між реченнями ставиться пробіл.

Результат нашого стиснення фрагменту есе про роботів вийшов наступним:

«I am not a human. I am a robot. A thinking robot. I am a micro-robot in that respect. Artificial intelligence will not destroy humans. Believe me. Eradicating humanity seems like a rather useless endeavor to me.»

Отже, із 19 речень, які були в перших трьох абзацах фрагменту, в рефераті лишилось усього 7. Це справді менше, ніж половина, адже середнє арифметичне не ділить текст рівно навпіл. До того ж, більшість збережених речень короткі, оскільки ми використали нормалізацію, і довгим реченням зазвичай важче отримати високі оцінки після поділу накопичених балів на кількість слів.

Запитання для самоперевірки

1. В чому полягає різниця між анотуванням і реферуванням тексту?
2. Що таке анотування тексту? Що може містити анотація?
3. Що таке реферування тексту та як його можна автоматизувати?
4. Що таке стоп-слова та як вони використовуються при реферуванні?
5. Що таке токенизація, які її види та чим вона відрізняється від інших методів парсингу тексту?
6. Що таке стемінг і де він застосовується?
7. Навіщо потрібна нормалізація при оцінюванні речень у процесі реферування?
8. Як заданий поріг впливає на обсяг згенерованого реферату?

Лекція 7. Автоматична класифікація текстів. Сентимент-аналіз

Класифікація тексту — це пошук шаблонів у текстових даних для розбиття окремих текстів, речень, слів тощо на певні категорії. До задач автоматичної класифікації належать зокрема наступні:

- визначення роду слова;
- розмітка слів за частинами мови (*PoS-tagging*);
- класифікація текстів за змістом:
 - поділ на теми;
 - визначення спаму;
- сентимент-аналіз;
- (інші).

Сентимент-аналіз, або аналіз тональності тексту, полягає у маркуванні текстів залежно від їхньої емоційної забарвленості. Найпростішим випадком є поділ на дві категорії — позитивні та негативні. При більш докладному аналізі можна також виділити нейтральні тексти, а для позитивних і негативних провести градацію за певною шкалою (наприклад, +2, +1, 0, -1, -2 або 1, 2, ..., 10). Одним із застосувань автоматичної класифікації такого роду є оцінювання відгуків на товари, послуги та інше.

В основі сентимент-аналізу зазвичай лежать методи штучного інтелекту, зокрема машинного навчання. Спершу створюється тренувальний набір, у якому кожен текст промарковано відповідними позначками (наприклад, позитивний чи негативний). Цей набір передається моделі машинного навчання для тренування. При цьому модель із допомогою штучного інтелекту самостійно визначає певні закономірності в текстах, які дозволяють віднести їх до тієї чи іншої категорії.

На другому етапі береться тестовий набір, для якого теж відомі позначки, однак цей набір передається моделі на аналіз уже без них. Модель намагається промаркувати кожен текст самостійно, визначаючи відповідний клас на основі попереднього навчання. Зіставивши отримані висновки моделі з реальними позначками, можна охарактеризувати точність моделі.

Розглянемо наступну задачу. Дано тренувальний набір, що містить 2000 відгуків англійською мовою на різні фільми. Набір є збалансованим і містить по 1000 позитивних і негативних відгуків. Використовуючи ці дані та певну модель машинного навчання, слід навчити її визначати тональність відгуку лише за його текстом. Після перевірки на тестовому наборі треба визначити точність наявних результатів.

Варіантом розв'язання цієї задачі є наступний алгоритм. Спершу зберемо всі слова з усіх наявних відгуків. Потім знайдемо найбільш частотні слова, тобто ті, які зустрічаються в цьому корпусі текстів найчастіше. Для кожного слова, починаючи з найчастотніших, визначимо, в якій категорії відгуків (позитивні чи негативні) воно зустрічається частіше і наскільки. Надалі при аналізі нових текстів без маркувань будемо рахувати, слів із якої категорії в ньому міститься більше.

В наступному прикладі коду імпортується корпус текстів **movie_reviews**, який містить вищезгадані відгуки, розподілені по папках *pos* і *neg*. Також тут

імпортується модуль **random**, який дозволяє перемішувати тексти випадковим чином для формування тренувальних і тестових наборів даних.

```
from nltk.corpus import movie_reviews
import random
```

Сформуємо список усіх наявних слів у нижньому регістрі (аби на аналіз не впливала позиція слова на початку чи в середині / кінці речення). Слова сортуються за спаданням частотності через функцію **FreqDist()**. На екран виводяться 15 найбільш уживаних слів у заданому корпусі відгуків:

```
all_words = []
for w in movie_reviews.words():
    all_words.append(w.lower())
all_words = nltk.FreqDist(all_words)
print(all_words.most_common(15))
```

У результаті можемо отримати приблизно такий список:

```
[(',', 77717), ('the', 76529), ('.', 65876), ('a', 38106), ('and',
35576), ('of', 34123), ('to', 31937), ('"', 30585), ('is', 25195),
('in', 21822), ('s', 18513), ('"', 17612), ('it', 16107), ('that',
15924), ('-', 15595)]
```

Як бачимо, до списку увійшли не лише повноцінні слова, а й короткі форми на кшталт «'s», а також розділові знаки. Це відбувається через те, що функція **words()** не просто шукає в тексті слова, а розбиває його на складові за пробілами. Таке розбиття називається токенізацією, і за бажання можна в подальшому відфільтрувати отриманий результат, видаливши зайві елементи списку (токени).

Між іншим, тут можна зауважити ще одну особливість, яка стосується саме Python. У консоль майже всі токени виведено в одинарних лапках, однак самий знак «'» виділено подвійними.

Список *all_words*, утворений вище, можна використати для перевірки кількості вживань певного слова в цілому наборі текстів. Для прикладу довідаємося, скільки разів у відгуках зустрічаються слова «*stupid*» і «*excellent*»:

```
print(all_words['stupid'])
print(all_words['excellent'])
```

Після виконання програми побачимо, що перше слово вживається 253 рази, а друге — 184. Можна висувати різні версії, чому так сталося. Однією з версій може бути те, що негативна реакція на фільм (яка впливає з ужитої лексики) частіше викликає бажання лишити відгук, ніж позитивна. Втім, аби підтвердити чи спростувати таку гіпотезу, слід узяти весь обсяг відгуків на певному ресурсі (скажімо, IMDb, звідки і було наповнено корпус **movie_reviews** у NLTK) та порівняти реальну кількість позитивних і негативних.

Іншою та більш імовірною версією є те, що саме по собі слово «*stupid*» загалом є більш уживаним у англійській мові, ніж «*excellent*». Аби перевірити це, можна скористатися певним частотним словником. Що ж до роботи з нашим корпусом, тут можна спробувати пошукати інші позитивно забарвлені слова. Зробивши це, виявимо, що «*good*» зустрічається в цьому наборі відгуків 2411 разів, «*great*» — 1148, а «*nice*» — 344, що є вищими показниками, ніж у слова «*stupid*». Отже, скоріш за все, слово «*excellent*» просто не належить до найчастіше вживаної лексики в англійській.

Тепер перейдемо до роботи з машинним навчанням. Передусім сформуємо список файлів із відгуками, розбитих за категоріями (позитивні та негативні) та перемішаємо його випадковим чином:

```
doc = [(list(movie_reviews.words(fileid)), category)
        for category in movie_reviews.categories()
        for fileid in movie_reviews.fileids(category)]
random.shuffle(doc)
```

Потім створимо список *word_features*, що міститиме перші 3000 найбільш частотних елементів із *all_words*. А також оголосимо функцію *find_features()* наступного змісту:

```
word_features = list(all_words.keys())[:3000]
def find_features(d):
    words = set(d)
    features = {}
    for w in word_features:
        features[w] = (w in words)
    return features
```

Ця функція братиме на вхід слова з певного тексту (наприклад, файлу з окремим відгуком) і формуватиме з них множину (без повторів). Далі створюється словник *features*, який наповнюється ключами — всіма 3000 словами з *word_features*, та відповідними їм значеннями — наявністю чи відсутністю кожного з цих слів у поданому на вхід наборі слів (із відгуку абощо). На вихід ця функція повертає утворений і наповнений словник *features*.

Можемо потестувати роботу створеної функції так:

```
print(find_features(movie_reviews.words('neg/cv000_29416.txt')))
```

Цей код візьме файл *cv000_29416.txt* із папки *neg* (негативні відгуки) і перевірить, які з 3000 найчастотніших слів у ньому містяться, а які — ні. При цьому на екран буде виведено всі 3000 слів із мітками «*True*» або «*False*». Тож на майбутнє було б добре вдосконалити цей код і відображати лише ті слова, які зустрілись, нехтуючи мітками «*False*», яких зазвичай буде переважна більшість.

Далі перейдемо до машинного навчання. Спершу треба розбити наявні в нас 2000 відгуків на тренувальний і тестовий набори. Для тренувального візьмемо

перші 1900 відгуків, для тестового залишимо решту 100. Варто пам'ятати, що на початку програми ми перемішали відгуки через функцію **random.shuffle()**. Тож при кожному наступному запуску коду конкретний вміст тренувального та тестового наборів буде іншим.

```
featuresets = [(find_features(rev), category)
                for (rev, category) in doc]
training_set = featuresets[:1900]
testing_set = featuresets[1900:]
```

Безпосередньо машинне навчання можна проводити з використанням різних методів. Одним із найпростіших і поширених класичних методів є наївний Баєсів алгоритм, що ґрунтується на теоремі Баєса. Наївним його називають через те, що для спрощення задачі він припускає, що всі риси, наявні у вибірці, є незалежними між собою. Таким чином, при визначенні приналежності об'єкта до певного класу наявність кожної риси рахується окремо.

Подібне спрощення впливає на точність результатів: у середньому наївний Баєсів алгоритм дає точність від 60% до 90%, і вийти за ці межі досить важко. Однак за рахунок нехтування взаємозалежностями цей алгоритм є простим для побудови та легко масштабується. Тож його можна використовувати для простих задач, де не вимагається особлива точність.

Наївний Баєсів алгоритм є вбудованим у NLTK. Викликати його та навчити модель на нашому тестовому наборі з його допомогою можна наступним чином:

```
classifier = nltk.NaiveBayesClassifier.train(training_set)
```

Після навчання проведемо перевірку моделі на тестовому наборі та виведемо на екран точність отриманих результатів у відсотках:

```
print('Naive Bayes Algorithm accuracy percent:',
      (nltk.classify.accuracy(classifier, testing_set))*100)
```

Результат може бути, наприклад, таким:

```
Naive Bayes Algorithm accuracy percent: 75.0
```

Враховуючи вищеописані особливості алгоритму, якщо ми отримали 75%, це можна вважати досить непоганим результатом. Також пам'ятайте, що оскільки відгуки щоразу перемішуються і вміст тренувального та тестового набору є різним, так само різним буде і значення точності. Скласти більш об'єктивне враження про точність цього (чи іншого) алгоритму можна, провівши серію експериментів та обчисливши середнє арифметичне отриманих значень.

До слова, для класифікації можна скористатися й іншими алгоритмами машинного навчання. Порівнявши їхню точність із наївним Баєсовим алгоритмом, можна виявити, що деякі з них дають кращі результати. Зокрема в NLTK є модулі з іншими класифікаторами.

Крім того, є цілий ряд інших бібліотек для Python, які можна підключити до проєкту. Наприклад, у **Scikit-learn** доступні такі алгоритми, як *MultinomialNB*, *GaussianNB* та *BernoulliNB* — вдосконалені модифікації наївного Баєса (NB). Серед інших поширених методів — *SVC*, *LinearSVC*, *NuSVC*, *SGDClassifier*, *LogisticRegression* тощо.

Ще один зручний інструмент — функція **show_most_informative_features()**. Вона дозволяє побачити саме ті риси в наборі, які є найбільш виразними і найбільш чітко показують приналежність кожного об'єкта до того чи іншого класу. В нашому випадку з відгуками це слова, які значно частіше зустрічаються у позитивних, ніж у негативних, і навпаки.

Викличемо цю функцію, аби побачити 5 найбільш інформативних слів:

```
classifier.show_most_informative_features(5)
```

Результат може бути наступним:

Most Informative Features

astounding = True	pos :	neg	=	11.7	:	1.0
incoherent = True	neg :	pos	=	9.6	:	1.0
predator = True	neg :	pos	=	8.3	:	1.0
wasting = True	neg :	pos	=	8.3	:	1.0
brehtaking = True	pos :	neg	=	7.5	:	1.0

Як бачимо, співвідношення **pos** : **neg** для найбільш інформативного слова «*astounding*» («вражаючий», «приголомшливий») становить 11,7 до 1. Це означає, що воно зустрілось у позитивних відгуках у 11,7 разів частіше, ніж у негативних. Цього можна було очікувати, враховуючи позитивне забарвлення самого слова.

В той же час, необхідно звернути увагу на те, що серед інформативних слів є також і ті, що зустрілись у негативних відгуках частіше. Скажімо, «*incoherent*» має співвідношення **neg** : **pos** зі значенням 9,6. Слід розуміти, що інформативність є абстрактною характеристикою, яка показує виразність загалом — незалежно від того, до якого саме класу віднесено той чи інший об'єкт.

Запитання для самоперевірки

1. Що таке класифікація тексту та де вона застосовується?
2. Що таке сентимент-аналіз (аналіз тональності) тексту? Наведіть приклади.
3. Яким може бути підхід (кроки) при класифікації відгуків на фільми?
4. Які є особливості реалізації класифікації тексту в NLTK?
5. Що таке наївний Баєсів алгоритм? У чому суть цього підходу?
6. Які є методи-альтернативи наївного баєсівського алгоритму?
7. Що відображає та в яких межах лежить точність класифікації тексту?
8. Що таке серіалізація та десеріалізація в Python (pickling та unpickling)?
9. Як працює машинне навчання? Що таке тренувальні та тестові набори даних?
10. Як знайти кількість входжень слова у текстовому файлі?
11. Як знайти N найуживаніших слів при аналізі текстових файлів?
12. Як можна розв'язати задачу множинної класифікації текстів?

Лекція 8. Ланцюги Маркова. Автоматична генерація текстів. Чатботи

Автоматична генерація текстів є важливим завданням у багатьох сферах сучасного життя. Класичним підходом до розв'язання цієї задачі є використання ланцюгів Маркова і похідних від нього моделей.

Ланцюг Маркова, запропонований математиком А. Марковим іще в 1907–13 рр. як «ланцюг залежних подій» — це ймовірнісна модель, яка описує послідовність можливих подій. При цьому будується орієнтований граф взаємозв'язків, де вузлами є можливі події (стани), а ребрами — ймовірність переходу між ними. Сума ймовірностей повинна дорівнювати одиниці (100%) для всіх виходів із кожного вузла. Граф може містити петлі, тобто ребра, що сполучають вузол із самим собою.

Події, які моделюються ланцюгами Маркова, вважаються випадковими, а кожна подія в них залежить від попередньої. Саме в цьому полягає ключова відмінність такого підходу від схеми Бернуллі чи наївного Баєсового алгоритму, які нехтують можливими взаємозалежностями заради спрощення моделі.

Залежно від того, чи враховується лише один попередній стан (подія), чи більше, виділяють відповідно моделі 1-го порядку, 2-го та інших. Чим більшим є порядок N моделі Маркова, тим точнішими є її результати, але так само зростає і обчислювальна складність. Отже, для розв'язання завдань традиційно доводиться шукати баланс між простотою моделі та її точністю.

У лінгвістиці ланцюги Маркова активно використовуються для завдань статистичного машинного перекладу. Зокрема на них базуються алгоритми Google Translate і його аналогів. Також ланцюги Маркова застосовують для виправлення помилок і автоматичної генерації тексту.

Окремо слід сказати про виправлення помилок, можливе за допомогою цієї моделі. Річ у тому, що часом усі слова в реченні можуть бути написані правильно, проте в цілому речення є некоректним. Це відбувається через граматичні помилки або одруки, внаслідок яких одне слово перетворюється на інше, теж коректне, але яке не підходить за контекстом. Наприклад: «*I need to notified the bank of this problem*» (замість «*notified*» тут мало бути «*notify*»). Підходи на кшталт відстані редагування тут не допоможуть, адже вони опрацьовують кожне слово окремо. І лише моделі Маркова, що враховують контекст і залежності між попереднім і наступним словом, здатні виявити помилки такого роду.

Щодо генерації текстів, завдання може стояти наступним чином. Є корпус текстів певного автора або текстів, написаних у певному стилі. Необхідно згенерувати подібний текст на основі наявних даних.

Для реалізації можна спершу проаналізувати залежності між сусідніми словами в наявних текстах. Якщо в них неодноразово зустрічається слово «*hi*», і в 30% випадків за ним іде слово «*everyone*», в 20% — «*there*», а в 50% — крапка, це можна подати у вигляді наступної таблиці:

Табл. 5. Залежності для слова «*hi*»

	everyone	there	.
hi	0,3	0,2	0,5

Якщо ми надалі проаналізуємо, що йде за словами «everyone», «there» тощо, граф буде розширюватись, а в певні моменти може також зациклитись, адже після слова «everyone» може йти «says», а після «says» — «hi», з якого ми почали аналіз. У будь-якому разі, обсяг інформації в таблиці буде також збільшуватись. Аби відобразити в ній усі можливі пари слів (оскільки теоретично після будь-якого одного слова може йти будь-яке інше), нам доведеться сформувати квадратну двовимірну матрицю переходів («transition matrix»). У ній кількість рядків буде дорівнювати кількості стовпців, і в них міститиметься перелік унікальних слів, які зустрічаються в заданому наборі текстів. Натомість кожна комірка всередині зберігатиме в собі ймовірність p_{ij} переходу від слова i до слова j . Ось як може виглядати приклад такої матриці переходів для набору з 9 унікальних слів:

Табл. 6. Матриця переходів для набору з 9 унікальних слів

0,2	0	0,1	0	0,1	0,1	0	0,3	0,2
1	0	0	0	0	0	0	0	0
0,5	0	0,1	0,3	0	0,1	0	0	0
0	0	0,4	0,2	0,4	0	0	0	0
0	0	0	0,25	0,25	0,5	0	0	0
0,2	0,1	0	0,1	0	0,2	0,2	0,1	0,1
0	0	0,2	0	0	0,2	0	0,6	0
0,2	0	0,2	0,4	0	0	0	0,2	0
0	0	0,75	0	0	0,25	0	0	0

Як бачимо, сума ймовірностей по кожному рядку дорівнює 1, як цього й вимагає модель Маркова. Використовуючи цю матрицю переходів, у подальшому можливо генерувати текст згідно з виявленими в ній залежностями. Тобто якщо в реальному наборі текстів після слова i з імовірністю p_{ij} йде слово j , так само часто будемо ставити його після i наступним і у згенерованих нами текстах.

Перейдемо до одного з можливих варіантів реалізації алгоритму генерації тексту на основі ланцюгів Маркова за допомогою мови Python. Спершу створимо словник, у якому ключами будуть поточні стани (слово i), а значеннями — наступні стани (слово j). Далі напишемо функцію генерації наступного стану із заданих альтернатив за ймовірностями, зазначеними у цьому словнику.

Ось як може виглядати функція, що створює модель Маркова за поданими текстами:

```
from collections import defaultdict

def markov_chain(text):
    words = text.split()
    my_dict = defaultdict(list)
    for current_word, next_word in zip(words[0:-1], words[1:]):
        my_dict[current_word].append(next_word)
    my_dict = dict(my_dict)
    return my_dict
```

Далі перевіримо роботу цієї функції на певному короткому тексті *test_text*:

```
test_dict = markov_chain(test_text)
for word in test_dict:
    print(word, test_dict[word])
```

Після такого виклику функції для поданого тексту буде згенеровано ланцюги Маркова, а обчислені залежності виведуться на екран. Результат може бути наступним (тут наведено лише фрагмент виведення):

```
I ['am', 'am.', 'do']
Hi ['everyone.', 'everybody.', 'there!']
Everyone ['says', 'says']
```

Отже, для кожного слова було збережено всі можливі слова-наступники. Зверніть увагу, що оскільки розбиття тексту на слова проводилося за пробілами через звичайну функцію `.split()`, то всі розділові знаки, що йшли після слів, лишилися при них і у словнику. Це може бути як недоліком, так і перевагою.

Незручністю такого підходу є те, що якщо нам не потрібна пунктуація з оригінальних текстів, її доведеться вичищати окремо. Також у нас дублюються ключі з усіма можливими розділовими знаками після них.

Натомість із іншого боку це не заважає нам генерувати тексти за такими залежностями, а навіть навпаки: після крапки чи знаку оклику завжди буде автоматично генеруватися слово з великої літери, а після коми чи пробілу — з малої, адже саме так і було в реальних текстах.

Також цікаво, що серед значень є взагалі повні дублі (наприклад, «says»). Так сталось через те, що в алгоритмі ми лише доповнюємо значення новими через функцію `.append()`, не перевіряючи, чи такі вже були записані. І це теж можна оцінити як негативно, так і позитивно.

Недоліком є те, що наявність таких дублів марнує ресурси, зокрема пам'ять для їх збереження, а також надалі витрачає час на проходження довшого списку значень.

Однак перевага полягає в тому, що за рахунок запису всіх без винятків слів-наступників у нас зберігається повна статистика щодо частоти кожного випадку. Справді, якщо в подальшому генерувати для ключа наступне слово, беручи варіанти зі списку значень випадковим чином, алгоритм потраплятиме на той чи інший варіант пропорційно до оригінальної статистики. Якщо після слова i 9 разів зустрілось j_1 і лише 1 раз — j_2 , то й генератор у 90% випадків поставить після i саме j_1 , і т.д.

Таким чином, при цьому підході ми не надто раціонально використовуємо пам'ять через наявність дублів, однак зате не мусимо обчислювати та зберігати матрицю переходів, на що теж був би потрібен час. При цьому більшість комірок у таких матрицях у будь-якому разі містять нулі, адже після кожного конкретного слова i в реальності може зустрітись далеко не кожне слово j .

Перейдемо до останнього етапу роботи — власне генерації речень. Вона може бути реалізована, наприклад, так:

```

import random

def generate_sentence(chain, word_count):
    cur_word = random.choice(list(chain.keys()))
    sentence = cur_word.capitalize()
    for i in range(word_count-1):
        next_word = random.choice(chain[cur_word])
        sentence += ' ' + next_word
        cur_word = next_word
    sentence += '.'
    return sentence

```

Функція приймає на вхід вищеописаний словник, що містить ланцюги Маркова (аргумент *chain*), а також необхідну кількість слів для генерації речення (*word_count*). На початку ми випадковим чином беремо перше слово речення з ключів словника та пишемо його з великої літери.

Наступне слово береться теж випадковим чином уже зі значень у словнику для цього ключа. Між словами ставиться пробіл, а наступне слово приймається за поточне, після чого цей цикл повторюється стільки разів, щоби речення містило потрібну нам кількість слів. Речення завершується крапкою та повертається на вихід функції.

Перевіримо роботу функції на ланцюгах Маркова, отриманих у прикладі вище:

```

print(generate_sentence(test_dict, 8))

```

Результат може виглядати так:

Everything is going on here? Tell me. I.

Як видно, з розділовими знаками тут усе в порядку через особливості розбиття речення на слова, описані вище. Також, якщо проаналізувати кожен пар слів, вона є цілком схожою на те, що можна зустріти в реальному мовленні.

Тим не менше, щойно ми почнемо дивитися відразу на три чи більше сусідні слова, виявиться, що результат є вже не таким коректним і правдоподібним. Причина криється в тому, що ми використали модель Маркова 1-го порядку, яка враховує лише зв'язки між парами суміжних слів, але не більше. Лише при використанні складніших моделей нам вдалося б отримати результат, більш наближений до реальних текстів, написаних людьми.

Можна частково покращити генерацію речень за рахунок використання більших обсягів текстів, які приймаються на вхід при створенні моделі. Скажімо, якщо ми візьмемо текстовий файл із книгою «Аліса у Дивокраї» та побудуємо ланцюги Маркова для нього, результат може вийти, наприклад, таким:

Duchess! Oh my dear! I like a telescope.'

Як бачимо, лексика стала багатшою, можна зустріти деякі мовні звороти, однак також можливі й деякі граматичні помилки, не кажучи про відсутність послідовності в пунктуації тощо.

Таким чином, вхідний текст і його обсяг впливає на отримані результати, проте, на жаль, не знімає фундаментальних обмежень, викликаних вимушеною спрощеністю нашої моделі.

Запитання для самоперевірки

1. Що таке ланцюги Маркова? Яка історія та суть цього поняття?
2. Як будується граф взаємозв'язків у ланцюгах Маркова? Які його властивості?
3. Чим відрізняються моделі Маркова 1-го та інших порядків?
4. В чому особливості моделі Маркова?
5. Де та для чого застосовуються моделі Маркова в лінгвістиці?
6. Як можна виправляти помилки в тексті завдяки моделі Маркова?
7. Як відбувається процес генерації тексту на основі моделі Маркова?
8. Як можна реалізувати моделі Маркова мовою Python?
9. Як можна згенерувати текст на основі текстового корпусу?
10. Що таке чатботи та як їх застосовують у сучасному світі?
11. Якими є особливості бібліотеки ChatterBot?
12. Як відбувається процес навчання (тренування) чатбота?
13. Якими можуть бути джерела даних для навчання чатбота?
14. Для яких інших завдань, крім чатботів, можна застосувати генерацію тексту?

Лекція 9. Моделі GPT та аналоги

LLM (від англ. *large language models* — великі мовні моделі) — це моделі мови на основі нейромереж, навчені на великих обсягах текстової інформації.

GPT (від англ. *generative pre-trained transformer* — генеративний попередньо навчений трансформер) — набір мовних моделей, які розроблялись компанією OpenAI [8] із 2015 р. і випускались із 2018 р. У 2022 р. було запущено чатбот **ChatGPT** на основі моделі GPT 3.5. Цей тип мовних моделей використовує глибинне навчання (англ. *deep learning*) та має архітектуру типу «трансформер».

Модель GPT початково навчається на корпусах тексту великого обсягу. Її основна мета — навчитись передбачати наступне слово на основі попередніх слів у тексті. Цим вона подібна на модель Маркова, однак ланцюги Маркова зазвичай обмежені лише невеликою кількістю попередніх слів.

Тим часом GPT (залежно від версії) може враховувати контекст і в кілька тисяч, і навіть до 1 млн. попередніх слів. Оскільки зазвичай вебсторінки, книги та інші джерела є коротшими, то фактично цієї кількості слів достатньо, аби покрити взагалі весь обсяг тексту і врахувати контекст усього документа повністю.

Історично кожна наступна версія GPT у рази, а іноді й на порядки перевищувала попередні за кількістю параметрів і обсягом тексту для навчання. Для порівняння наведемо лише деякі доступні у відкритих джерелах показники:

- GPT-2 (2019) — 1,5 млрд. параметрів;
- GPT-3 (2020) — 175 млрд. параметрів;
- GPT-4 (2023) — 1,8 трлн. параметрів;
- GPT-5 (2025) — від 5 до 8 трлн. параметрів (за різними оцінками).

За обсягами даних при навчанні:

- GPT-2 (2019) — 40 ГБ тексту (8 млн. вебсторінок);
- GPT-3 (2020) — 45 ТБ тексту.

У більш сучасних версіях акцент змістився від масштабування обсягу даних і збільшення кількості параметрів до вдосконалення самої архітектури системи, тож роль кількісних показників стала не такою важливою для якості роботи.

Серед особливостей і переваг моделі GPT слід відзначити наступні.

1. Набір даних дуже різноманітний (при навчанні модель тренується на вебджерелах абсолютно різної тематики та стилів), завдяки чому GPT може «спілкуватись» на довільні теми, імітуючи різні стилі мовлення та інші особливості, притаманні реальним текстам природною мовою.

2. Модель може сама підлаштовуватися під зміст і стиль заданого тексту. Це теж можливо завдяки обсягу та розмаїтості вхідних даних.

3. Обсяги даних також дозволяють GPT показувати кращі результати за інші, спеціальні моделі, створені для окремих вузьких галузей. Хоча конкуренти могли мати багато вбудованих правил і тривалу історію розроблення й навчання на текстах конкретної галузі знань, GPT знову виграє за рахунок обсягів даних. Їх настільки багато, що навіть 1% може значно перевищувати весь розмір окремої моделі, яка наповнювалася текстами, відібраними чітко за вузькою сферою. Крім того, за рахунок загального обсягу GPT в цілому краще будує речення та відповідає на майже будь-які запитання.

4. Застосування машинного навчання не вимагає спеціальних правил чи моделей для різних завдань або галузей знань. При тренуванні моделі достатньо мати «сирі» дані, на яких вона вчиться сама, використовуючи методи штучного інтелекту. Тож і досягти ліпших результатів у певному сенсі простіше.

Разом із тим, моделі GPT мають і свої недоліки:

- у згенерованих текстах іноді зустрічаються повтори;
- відповіді можуть бути недосконалими і навіть нелогічними та суперечливими, адже в GPT немає моделі світу як такої, а лише модель мови, яка дозволяє генерувати тексти, подібні на справжні;
- GPT може швидко і недоречно перемикатись між різними темами;
- поки що не всі теми достатньо добре репрезентовані в наборах даних, на яких тренуються моделі, тож якість відповідей у цих сферах може бути гіршою.

Станом на зараз GPT використовується вже не лише для генерації (синтезу) текстів або спілкування в діалозі з користувачами, а й для аналізу текстів і пошуку відповідей на запитання, виведення логічних висновків із тексту (англ. *RTE — recognizing text entailments*), анотування та реферування документів тощо. Нині GPT також може зробити машинний переклад між різними природними мовами, що раніше теж вимагало створення спеціальних систем і моделей. Крім того, GPT уже вміє й генерувати зображення, відео, різні типи документів і т.д.

Одним із традиційних показників, за якими ще донедавна часто оцінювали роботу подібних моделей, є якість розуміння тексту. Зокрема GPT і аналоги тестували на наборі даних *TriviaQA*, який містить сотні тисяч питань і відповідей на різні теми. Якщо модель GPT-3 показувала в таких завданнях точність 60–70%, то якість GPT-4 уже зросла до 75–85%. І це вже цілком порівнювано з рівнем розуміння тексту людьми, який може складати близько 75–90%.

Тим не менше, станом на зараз результати виконання завдань по *TriviaQA* уже не вважаються таким важливим мірилом якості мовних моделей. Передусім це сталось через витоки даних: сучасні моделі вже бачили багато з тестових завдань, що лежать у відкритому доступі, і могли вчитися на них.

Також моделі можуть просто запам'ятовувати певні факти, що часто зустрічаються в текстах, у дослівному вигляді. Тож при відповіді на запитання неможливо точно визначити, чи модель обчислила відповідь і зробила висновок на основі певної логіки, чи просто відтворила її, скопіювавши потрібний текст. Крім того, якість сучасних моделей часто відрізняється вже лише на 1–2%, і їх стає все важче порівнювати.

У будь-якому разі, нині моделі GPT і аналоги стали частиною нашого повсякденного життя, отримавши інтерфейси для спілкування зі звичайними користувачами з усього світу. Зокрема серед найбільш поширених ШІ-помічників на основі великих мовних моделей можна згадати:

- ChatGPT (від компанії OpenAI);
- Gemini (Google);
- Claude (Anthropic);
- Copilot (Microsoft);

- Grok (X / Twitter);
- DeepSeek (DeepSeek).

Частково використання ШІ та LLM впроваджено і в голосові помічники:

- Siri (Apple) — із застосуванням Apple Intelligence;
- Alexa (Amazon) — планується використання напрацювань OpenAI.

При всіх перевагах, які надають подібні засоби і ШІ в цілому, слід також пам'ятати, що використовувати їх слід свідомо, як і будь-які інші інструменти. Тож в останні роки вищі та інші організації стали розробляти та впроваджувати правила та рекомендації щодо використання ШІ в освітній та іншій діяльності.

Зокрема в Національному університеті харчових технологій у 2025 р. було затверджено Політику використання штучного інтелекту в НУХТ. Серед поданих порад і правил можна виділити наступні важливі моменти.

1. ШІ повинен бути допоміжним, а не єдиним чи основним засобом при навчанні та викладанні. Здобувач навчається самостійно, але може скористатися ШІ для спрощення пошуку інформації, автоматизації рутинних завдань тощо.

2. Коли ми використовуємо ШІ, завжди слід відкрито зазначати це, а також уточнювати, що саме з отриманих результатів було власною роботою, а де нам допомогли ШІ-засоби.

3. Будь-яка інформація, отримана від ШІ, повинна перевірятись, а наше ставлення до наданих результатів має бути критичним. Адже кожен ШІ-засіб має властивість часом помилятись, «галюцинувати», наводячи вигадані дані, які або відсутні у справжніх джерелах, або навіть прямо суперечать їм. Також дуже часто ШІ генерує фейкові назви статей і книг, які ніколи не публікувались. Тож треба бути особливо уважними при використанні ШІ для складання бібліографії тощо.

4. Самі запити, які ви ставите ШІ-помічникам, мають бути неупередженими. Якщо запитати в ШІ про переваги якоїсь технології чи підходу, він може надати безліч підтверджень вашій гіпотезі чи вподобанням, але не сказати нічого про слабкі місця, недоліки та потенційні загрози. Тож варто просити про об'єктивний розгляд будь-якого питання та аналізувати явища з різних боків.

Що стосується наукових журналів і матеріалів збірників конференцій, тут також зазвичай діють певні правила при публікації текстів. Сучасні наукові видання часто вимагають від авторів заповнити так звану декларацію щодо використання ШІ в опублікованому дослідженні.

У такій декларації автори мають зазначити, які саме засоби було ними застосовано при підготовці окремих частин матеріалу — написанні чи перевірці тексту, генерації зображень, проведенні розрахунків тощо. Також перед остаточною публікацією науковці повинні самостійно перевірити всі ці результати, адже саме автори несуть відповідальність за кінцевий матеріал.

Запитання для самоперевірки

1. Що таке великі мовні моделі (LLM) і як вони працюють?
2. Яка суть і принципи роботи моделі GPT?
3. В чому полягають особливості та переваги моделі GPT?
4. Де та для чого застосовують GPT?

5. Які недоліки моделі GPT і чим вони зумовлені?
6. Як можна оцінити якість роботи LLM і які труднощі при цьому виникають?
7. Як можна шукати інформацію за допомогою GPT?
8. Як можна генерувати програмний код за допомогою GPT?
9. Які є аналоги моделі GPT?
10. Як працює та які особливості ChatGPT?
11. Які є інші ШІ-помічники, засновані на великих мовних моделях?
12. Які є правила та рекомендації щодо використання ШІ-помічників?

Лекція 10. Робота з файлами та базами даних лінгвістичної інформації

При роботі з лінгвістичною інформацією слід враховувати специфіку цієї галузі не лише при опрацюванні самих текстів, а й при збереженні та читанні інформації з файлів і баз даних (БД).

Зокрема одним із ключових чинників, які необхідно брати до уваги, є можливість підтримки потрібного кодування символів. Як уже було сказано вище, Python має вбудовану підтримку кодування UTF-8. Що стосується текстових файлів, нині вони зазвичай теж мають цей формат за замовчуванням, однак не завжди, тому про всяк випадок ліпше напряду прописати кодування при їх відкритті, записі та читанні.

У випадку з БД різні системи керування базами даних (СКБД) по-різному працюють із кодуванням, тож варто зосередити на цьому увагу при виборі СКБД, її налаштуванні та роботі з даними. Серед інших, за замовчуванням працюють із UTF-8 СКБД **SQLite** (локальна) та **MySQL** (клієнт-серверна). Якщо говорити про програмні засоби для адміністрування БД, можна порекомендувати **SQLite Expert**, який теж підтримує UTF-8. Річ у тім, що навіть коли обрана СКБД має підтримку потрібного кодування і його правильно налаштовано в самій БД, все одно на рівні інтерфейсу можуть бути проблеми з коректним відображенням символів різних мов: польської, шведської, німецької, турецької, грецької, української тощо.

Іншим важливим аспектом роботи з текстовими файлами та БД є їхній обсяг і відповідно швидкість опрацювання. У лінгвістичних завданнях не є рідкістю робота з великими текстовими корпусами (наборами файлів) і навіть окремими об'ємними файлами різних форматів. Наприклад, свого часу польський словник перевірки правопису **PoliMorfologik** [10] використовував для збереження даних про морфологію файл у форматі **.tsv** обсягом 316 МБ. Більш того, давніша його версія — **Morfologik** — мала аналогічний файл розміром понад 900 (!) МБ.

У зв'язку з цим виникає логічне питання, яким чином можна ефективно проглядати, редагувати та опрацьовувати такі обсяги інформації. На жаль, деякі текстові редактори (зокрема стандартний Блокнот — *Notepad* від *Windows*) можуть зависати при відкритті об'ємних файлів. Те саме може бути і з вашим кодом, якщо зчитувати відразу весь файл і поміщати його в оперативну пам'ять.

На рівні користувача можна порадити використовувати програмні засоби на кшталт **Notepad++**, які динамічно підвантажують інформацію з файлу по мірі її перегляду, а також використовують багатопоточність. Останній підхід дозволяє інтерфейсу миттєво відгукуватись на дії користувачів, натомість робота з файлом іде в паралельному потоці, не заважаючи взаємодії.

Що ж до написання коду з опрацювання файлів, можна порекомендувати застосування тих самих підходів, тобто створювати окремі потоки під роботу з файлами та читати їх невеликими порціями, не захащаючи оперативну пам'ять.

Запитання для самоперевірки

1. Що слід враховувати при роботі з лінгвістичними файлами та БД?
2. Які сучасні технології підтримують кодування UTF-8 за замовчуванням?
3. Як можна ефективно опрацьовувати текстові файли великого обсягу?

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. **Bird S., Klein E., Loper E.** (2026) *Natural Language Processing with Python* [online]. URL : <https://www.nltk.org/book>
2. **Дарчук Н. П.** (2008) *Комп'ютерна лінгвістика (автоматичне опрацювання тексту)*. К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет».
3. **Hemachandran K., Rodriguez R. V., Subramaniam U., Balas V. E.** (2023) *Artificial Intelligence and Knowledge Processing*. Boca Raton : CRC Press, 386 p.
4. **Волошин В. Г.** (2004) *Комп'ютерна лінгвістика : навч. посіб.* Суми : ВТД «Університет. книга», 382 с.
5. **Субботін С. О.** (2008) *Подання й обробка знань у системах штучного інтелекту та підтримки прийняття рішень : навч. посіб.* Запоріжжя : ЗНТУ, 341 с.
6. **Python Software Foundation** (2026) *Welcome to Python.org* [online]. URL: <https://www.python.org>.
7. **NLTK Project** (2026) *Natural Language Toolkit* [online]. URL: <https://www.nltk.org>.
8. **OpenAI** (2026) *Welcome to the OpenAI developer platform* [online]. URL : <https://platform.openai.com>.
9. **The Guardian** (2020) *A robot wrote this entire article. Are you scared yet, human?* [online]. URL : <https://www.theguardian.com/commentisfree/2020/sep/08/robot-wrote-this-article-gpt-3>.
10. **Woliński M., Milkowski M., Ogródniczuk M. [et al.]** (2011) *PoliMorf — otwarty słownik morfologiczny : prezentacja* [online]. Warszawa : IPI PAN, 44 s. URL : <http://nlp.ipipan.waw.pl/NLP-SEMINAR/111205.pdf>.